

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXXIX. évf.

Május—Június

3-ik füzet.

A calvinismus.

I.

Már áll a „kiengesztelés“ emlékoszlopa a champeli halmon: azon a helyen, melyen 1553 oct. 27.-én fellobogott a máglya tüze, mely a Servét életét kioltotta. A „lassu tűz“ csak a testi életnek vethetett véget; de az üldözött szellem elszállott a lángok közül s háromszázötven év múlva hirdeti a maga diadalát. Az utódok lelkét megvilágította a szeretet Krisztusa s e dicső fény világánál igyekeznek helyrehozni a mult sötét tévedéséből annyit, a mennyi helyrehozható. Amaz emlékoszlop mértföld mutatója annak a nagy útnak, melyet az emberiség vallási tekintetben is háromszázötven év leforgása alatt megtett. Látható és kézzelfogható jele annak a különbségnek, mely a mult vallásos gondolkozását a jelentől elválasztja. „Genf Golgotája“ a szabadság templomává változott. Sveicznak szabad polgára nem jár többé pirulva és szégyenkezve a „kies“ mezőben. Borzalmisságát már elveszítette. Az arra utazó idegen előtt nem kell titkolnia egy gyászos emléket. Fölemelt fejjel mutathat a jelre, mely érthetően mondja, hogy a felvilágosult utódok semmi közösséget nem vállalnak az elődök cselekedetével. Az éjszaka elmúlt. Krisztus valódi szelleme győzedelmeskedett.

Hogy mennyi része volt Genf „mindenható“ reformatorának Servét kivégzésében, hogy ama máglyáért mennyiben terheli Kálvint a felelősség és mennyi irandó a kor rovására, azt ez alkalommal nem vizsgáljuk. E kérdésekre elég tiszta feleletet adott a történelem.¹ Mi szívesen feledjük a multat.

¹ Tollin H.: „Servét Mihály jellemrajza“, ford. Simén Domokos. — Szász K.: „Kálvin“, Budapesti Szemle XVII. k. — Kanyaró F.: „Unitáriusok Magyarországon“. IV. fej. „Unitár. történetírás és Kálvinorthodoxia“. Ker. Magvető XXVII. évf. 5—6., XXVIII. évfolyam 1, 3, 5, 6 és XXIX. évfolyam 2, 5 füzet.

Annál is inkább, mert az idő minden tekintetben igazat szolgáltatott Servétnek. Az a szellem pedig, a mely őtet halálra kergette, beleveszett a múlt tengerébe. Ha itt-ott fel is úti még fejét, de győzelemre többé nem számíthat.

Mi tehát egyfelől a „kiengesztelés“ jegyében, másfelől a szabad szellemű utódok iránt érzett testvériségnek a tudatában minden elfogultság nélkül vizsgáljuk a calvinismust, mint a kereszténység vallási fejlődésének egyik irányát, mint a XVI. százévi protestantismus egyik alakját, mely minden tulzásai és merevsége mellett is elég erős volt arra, hogy a kereszténység egy részét száz éveken keresztül irányítsa. S ha ma úgy is tekintjük, mint egy történelmi jelenséget, akkor is méltó, hogy vele foglalkozzunk.

A calvinismus az „Institutio religionis christianaee“ ezimű nagyhirű műben van kifejtve, melyet az 1536-iki első kiadás után Nagy Károly fordított magyarra.¹

Hogy annál tisztábban betekinthessünk e műbe, s megérthessük annak a szellemét, igen röviden meg kell ismerkednünk keletkezése körülményeivel. Mert követői is általában elismerik, hogy Kálvin e művének úgy első kiadásával, mint az azután következett újabbí átdolgozásokkal mindig az idő, a hely és a fölmerült gondolatáramlat kínálkozó szükségleteihez alkalmazkodott s azokat kielégíteni igyekezett.

A Németországban és Sveiczban megindított reformatio hullámai gyorsan átesaptak Franciaországba s ott a lehető legnagyobb ellenállás mellett is nagy hódítást tettek a lelkekben. Egyike a legelsőeknek, kik az új mozgalomhoz csatlakoznak, kik szívvel, lélekkel annak haladásán fáradoznak: az alig 24 éves Kálvin. „Keresztyén bölcsészet“ ezim alatt, egy barátja részére, a párisi egyetemen igazgató székfoglalás alkalmára írott beszédeért, melyben a reformatio mozgalmának védelmére kel, barátjával együtt csak szökéssel menekülhetett. A máglya és bilincsek elől menekült Kálvin egy évi bujdosás után végre Baselben telepedik le azzal a szándékkal, hogy itt elvonultságban a reformatio védelmének és terjesztésének szenteli munkásságát. Ez alatt hazájában mind több és több helyen piroslott

¹ Kálvin János: „A keresztyén vallás alapvonalai“. Ford. Nagy K. Bpest. Kiadja a Magy. prot. irod. társaság, 1903.

a máglyák tüze, mind több és több rab zörgette a bilincseket a szabadabb vallásos gondolkozásért. Végre a hitüldözés, midőn látta, hogy a máglya és a börtön fel nem tartóztathatja a megindult szabadabb szellemet útjában, a midőn „Európa lelkiismerete“ is tiltakozott e kegyetlenségek ellen: akkor maga mentségére más eszközhez folyamodott. A reformatiót a pokol és a sátán művének kiáltotta ki. Követőit istentelen forradalmároknak bélyegezte, kik az anarchia és a nihilismus eszméivel és eszközeivel fel akarják forgatni a trónt s földulni az ország nyugalmát. Ime ezek az alaptalan, hamis vádak, melyek ellen a közvélemény felvilágosítására, föl kellett Kálvinnak a szavát emelnie Ezek ellen kívánta üldözött honfitársait tisztázni. Ez volt a legfőbb cél, melyért Kálvin az *Institutiót* írta.¹ És ez magyarázza meg az egészen áthuzódó polemikus hangot és a vádhoz mért erős kifejezéseket. A huszonöt éves író művét Ferencznek, „a francziák legkeresztyénibb királyának“ ajánlja egy terjedelmes és meggyőző előszó kíséretében.

Mint hogy ezek szerint a mű tulajdonképpen a francia nép érdekében, a francia királyhoz íródott, ezért a mult száz év elején egyes francia theologusok bizonyítani igyekeztek, hogy az eredetileg francia nyelven volt írva. Azonban mivel abban a korban a latin volt „az universalis internationalis diplomatiai“ nyelv, igen valószínű, hogy ezen a nyelven írt Kálvin is. És ezt elég meggyőzőleg is bizonyítják a theologusok.²

Még egy kérdéssel kell tisztába jönnünk, mielőtt a mű tartalmába betekinthetnénk. Ez a rendszer kérdése. Hat fejezetben szól:

- I. A törvényről és a tizparancsolatról.
- II. A hitről és az apostoli symbolumról.
- III. Az imádságról és az Uri imáról.
- IV. A szakramentumokról.
- V. A hamis szakramentumokról.
- VI. A keresztyéni szabadságról.

Vannak egyes ref. theologusok, a kik már ez első kiadásban Kálvin theológiájának jellegzetességét: az „isteni üdvrend“ tényeinek és a „keresztyén hitélet“ egyes mozzanatainak egy-

¹ I. m. Bevezetés, XVI. lap.

² Nagy Károly: „Kálvin theológiája“. Nagy-Enyed, 1895.

mással kapcsolatos leírását látják. E szerint a mű belső tartalmánál fogva egy teljes egészét alkot, csak a külső beosztása nem megfelelő.¹ Azonban sokkal valószínűbb az az általánosan elterjedt nézet, hogy a mint az alak mutatja, úgy a tartalom is minden szorosabb összefüggés nélkül, a kereszténység főbb igazságait egymás mellé állítja s a szükség kívánalmi szerint míg egyfelől támadja az ellenfél tévelygéseit, addig másfelől teljes erővel védi a maga igazát. Ezek által czáfolja meg az alaptalan vádakát és rágalmakat. Az azonban bizonyos, hogy az egyes fejezetek határain belül a felvett tárgy fejtegetésében, a scholastikusi okoskodásokon keresztül világos rend és határozott logika látszik. Az is bizonyos, hogy a calvinismus alapvonalai e műben — ha nem is összefüggő rendszerben — úgy le vannak téve, hogy utolsó kiadásában bár ötszörösére növekedett, de minden további fejlődés csak a letett alapra való építés és bővítés jellegével bír. Mi tehát a calvinismust abban az alakjában fogjuk bemutatni, a mint az az *Institutio* első kiadásában legelőször megjelent.

1. „A törvényről, mely a tizparancsolat magyarázatát foglalja magában“.

Mi a természeti ember lényege? Miféle erővel és tehetségekkel bír az ember természeti alkatánál fogva? Ez a kérdés egy vagy más alakban mindig ott lebegett azok előtt, a kik az ember tanítására, szellemi vagy erkölesi irányítására vállalkoztak. Az ó testamentum prófétái sokszor kiméletlen gúnynyal ostorozták népüket s leplezetlenül elébe tarták minden romlottságát; de azért mindig feltételezték benne a jóra való tehetséget, melylyel megismerheti Urát s lehet engedelmes szolgája Istenének. Ugyanezt föltételezte Keresztelő János is, midőn nemzete tévelygő fiainak oda kiáltotta: „Térjete meg“.² „Teremjete a megtéréshez illendő gyümölcsöket“.³

Jézus pedig több alkalommal ki is fejezte, hogy a kis gyermekek természetes ártatlansága és jósága kedves Isten és emberek előtt.⁴ *Pál apostol* leveleiben vannak egyes helyek,⁵

¹ Nagy K. i. m. 19—20. l.

² Máté III. 2.

³ Máté III. 8.

⁴ Máté XVIII. 10. Márk X. 14. Luk. XVIII. 16—17.

⁵ Róm. V. 12—14. VII. 15. III. 10. 23.

melyekre az ember romlottságáról való nézetet alapítani szokták; de mélyebben vizsgálva iratait, kitűnik, hogy szerinte bár bűnös az ember, de azért örül a jónak, ragaszkodik hozzá, csak gyöngö a végrehajtására.¹ Hogy ő nem vallotta a természeti ember teljes romlottságát, az bizonyos abból is, hogy a pogányokról állította, miszerint ők irott törvények nélkül is „természet szerint“ tudnak a törvényhez illő cselekedeteket végrehajtani; mert a törvény szívébe van írva.² A többi apostolok is s különösen *János* mint „Isten fiait“, úgy tekintik az embereket.

A legrégebbi *egyházi atyák* közül *Alexandriai Kelemen* semmit sem tud arról, hogy az ember természeti állapotánál fogva bűnös volna. Szerinte az eredendő bűn ellenkezik a bűn fogalmával. *Origenes* szerint az ember bűnössége nem Ádámtól származik, hanem egy előre létezett állapotában romlott meg a lélek. *Irenaeus* szerint minden erkölcsi beszámítás elesik, ha az ember szabadon nem cselekedheti a jót és rosszat. *Tertullianus* már a „vitium originis“-t felvette és beszélt a „malum naturale“-ról, mint az ember sajátjáról. Azonban állította, hogy ez erkölcsi beszámítás alá nem jöhet. Általában e korszak egyházi atyáiról azt mondja Baur, hogy ők egyértelműleg abban a nézetben vannak, hogy ha az ember nem volna szabad és öntudatos lény, akkor a jó és rossz, erény és bűn között minden különbség megszűnnék s ezzel megszűnnék a kereszténység erkölcsi vallásos jelleme.³

A *köztudatban* is ez a felfogás élt a kereszténység első négy száz évén keresztül. Ugy, hogy az ötödik százév elején Pelagius semmi újat nem mondott, csupán az eddigi közhitet határozottabban formulázta s annak a következményeihez mindenekben ragaszkodott, mikor a szabad akarat védelmében, mely az isteni kegyelemhez újabban fűzött fogalmak mellett mind inkább elenyészni látszott, határozottan állította, hogy „az embert a jónak tehetségével a természet jónak alkotta“. Benne van a „bonum naturae“, mely a föld kerekiségén mindenütt megnyilatkozik a különböző erények gyakorlásában. A „jónak“ tehetsége nincsen korhoz, helyhez, vagy valláshoz kötve.

¹ Lang H. Ker. Dogmatika, 98 l.

² Rom. II. 14, 15.

³ Baur F.: Az őskereszténység tört. 261 l.

E „jó“ tehetségével az ember mindent megtehet, a mi csak tőle kívántatik. Az Ádám bűne egyedül csak neki ártott. Reánk annyiban van befolyása, a mennyiben van általában egy rossz példának.¹

Ha tehát ezek szerint sem a Jézus és az apostolok tanításaiban, sem a legrégebb egyházi atyák írataiban, sem az első ker. évszázak köztudatában nincs elfogadható alapja az eredendő bűnnek: akkor vajjon honnan származott ez a tan? Mi volt keletkezésének indító oka? Talán a kereszténység nagyobb és mélyebb értelmű megvilágítása kívánta? Nem, hanem az egyházi érdek, mely Tertullianus óta mindinkább előtérbe lépett s minden téren érvényesülni akart.

Augustinus, e kornak legtekintélyesebb egyházi atyája, az emberi természet jóságának és az akarat szabadságának pelagiusi kifejezését nem tudta összeegyeztetni az isteni kegyelem fogalmával. Különösen pedig veszélyesnek gondolta az egyházra nézve. Szerinte Pelagius akkora tért engedett az emberi természet jóságának, hogy e mellett az isteni kegyelem elenyészik. S ha az ember a saját erővel is cselekedheti a jót, követheti az erényt s így az üdvösség feltételének megfelelően a kereszténység körén kívül is: akkor mire való ez és ennek szervezett alakja: az egyház? Azért bár az ember eredeti természetére nézve egyetértett Pelagiusszal; de már az Ádám bűnéből vett következtetéssel egészen más irányban haladott. Ugyanis szerinte ez a bűn annyira megrontotta az eredeti jó természetet, olyan szánandó állapotba sodorta Ádámnak minden maradvékát, hogy magára hagyatva minden jóra alkalmatlan s az isteni kegyelem közbejötté nélkül nincsen ereje a saját élete megtartására, üdvössége biztosítására. Ezt a kegyelmet pedig csak az *egyház* közvetítheti, bizonyos, általa kívánt feltételek teljesítése mellett.² Egyes theologusok az egyház e jogkörének kiterjesztését nem tudják összeegyeztetni Augustinus tanrendszerével s azt „szépséghibának“ minősítik. Baur szerint pedig éppen az az a pont, a melyről bepillanthatunk ama rendszer eredetébe s a melyről helyesen foghatjuk fel. A kath. egyház ez utóbbi

¹ Baur F.: A ker. egyh. a IV. V. VI. században 100–101 l.

² Baur: A ker. egyh. a IV., V., VI. században 114 l. Dr. Tüdös István: „Tanulmányok Augustinus tanrendszeréből“ Theol. Szaklap I. évf. 286 l.

felfogást igazolja. Ugyanis, a míg Pelagius tanait ellenfele közbenjárására eretnek tanoknak nyilvánította s mint ilyent kárhoztatta (418), addig Augustinus tanait „hálaból“ az igazhitűség zsinormértékévé tette, sőt magát szentként tisztelte és tiszteli. Mindezek mellett mégis Augustinus egyéb tanairól apránként megfeledkezett. Közeledett Pelagius felé. A közvetítő irányként kifejlődött sémipelagianismusban már több a pelagiusi, mint az augustinusi elem. Annál nagyobb súlyt fektetett a megszerzett kegyelem-közvetítő jogra. Ennek a védelme alatt fejlődhetett ki az ugynevezett „opus operatum“, mely szerint az egyház által parancsolt hit és érzület nélküli cselekedetek végrehajtása kedves Isten előtt. Történelmileg ezen az alapon jött ellentétbe az egyházi hit és cselekedet a keresztény hittel és érzülettel. Következett az egyház teljes megromlása s a Krisztustól való végleges elidegenülése. Augustinus tekintélye nem csökkent, de theológiája csak annyiban volt irányadó, a mennyiben az egyházi érdekeket szolgálta.

A reformatio azt tette feladatává, hogy az egyházi hit és egyházi cselekedetek helyébe a *ker. hitet* állítsa vissza. Történelmileg hol kezdődik a kettő ellentéte? Ott, a hol az egyház elhagyta az Augustinus által teremtett alapot s az eretnek Pelagius felé hajlott. Vissza tehát az eredeti alaphoz, a melyet nemcsak az egyházi szentesítés, de Augustinus nagy tekintélye is még mindig támogat. Minden, a mit az egyház a saját érdekében erre épített, hiábavalóság. Hiábavalóság az emberi érdemmel s a felesleges jó cselekedetekkel való dicsekvés. Az egyháznak semmi ereje nincs az ember üdvözítésére; mert magában az emberben nincs semmi tehetség a jóra. Istennek ingyen kegyelme vezérel minket az üdv útján. E kegyelmet pedig nem az egyházi közvetítés, hanem a *hit* által nyerhetjük meg. Így fogadta el a reformatio az Augustinus által teremtett alapot egyfelől, Pál apostollal pedig a hitnek szükségességét hirdette másfelől. A mint Augustinus az ember teljes romlottságát tanította az egyház érdekében, úgy a reformatorok ugyanazt tették a Krisztusban való váltság hit érdekében.¹

Itt érkeztünk el ahoz a ponthoz, a honnan megérthetjük, hogy Kálvin Institutójának első kiadását miért kezdi az ember

¹ V. ö. Hase: Prot, Polemika II, k. 10 l.

ismertetésével s miért helyezkedik az egyházilag is szentesített augustinusi alapra. Most már röviden foglaljuk össze a természeti emberről való nézeteit. (I. fej.)

Kálvin miután bemutatja röviden az Istent, mint „végtelen bölcsesség, igazságosság, jóság, erő és életet“; bemutatja mint olyan lényt, a kinek „dicsőségeért“ teremtetett minden égen és földön, bemutatja mint igazságos bírót és kegyelmes atyát: megkezdi az *ember* ismertetését. Hogy az emberről helyes fogalmakat szerezhessünk, tudnunk kell, hogy mi Ádám maradékai vagyunk. Ádám a mi „ősatyánk“. Őt Isten a maga képére és hasonlatosságára teremtette, azaz „bölcsességgel, igazsággal és szentséggel“ ruházta fel. E tulajdonságokkal annyira az Istenhez volt kapcsolva, hogy állandóan benne élhetett volna, ha megőrzi természete tisztaságát. Csakhogy a „bűn“ által teljesen letörölte magáról az Isten képét és hasonlatosságát. Csupán a bűn gyümölcsei maradtak számára, „mint a tudatlanság, gyarlóság, tehetetlenség, halál és kárhozat“.

Nemcsak magát rontotta meg az első ember; hanem romlottsága kihat minden maradékira. Mindnyáján, kik Ádámtól születünk, „megátalkodottak, megromlottak és minden jóra képtelenek“ vagyunk. Különösen cselekedeteink forrása: a sziv gonosz, melyből semmi jó nem származik. Minden látszólagos kegyessége csak tettetés és képmutatás, mely Isten előtt utálatos. Mert Isten nem annyira a cselekedetet nézi, mint annak az indokát. Bennünk pedig születésünknel fogva semmi jó nincs. Mi „a jót sem akarni, sem véghez vinni nem tudjuk“. Isten pedig mégis éppen azt kívánja tőlünk, a mit tenni nem tudunk. Ezért vagyunk a „harag“ és „kárhozat“ fiai, kikben a megigazulásnak semmi alapja s az üdvösségnek legkisebb eszköze sincs meg. Igaz, hogy Isten a lelkiismeret által szivünkbe írta a törvényt, de az ember annyira el van vakulva, hogy a lelkiismeret által sem tudja belátni a saját nyomorult voltát és tehetetlenségét.

A megigazulásnak pedig — nem kezdete és lépcsője — de feltétele a tudatlanságunkból és tehetetlenségünk érzetéből származó megalázkodás és „meghunyáskodás“. E czélből adta Isten az *irott törvényt*, a mely mutatja, hogy mit kellene tennünk s ez által lépten-nyomon figyelmeztet, hogy mily távol vagyunk az igaz úttól. Folyton kárhozzat minket. Olyan a tör-

vény ránk nézve, mint a tükör, mely folyton mutatja az arc szennyét. Ha tehát ezek szerint sem a lelkiismeret, sem a törvény ki nem emelhet tehetetlen gyarlóságunkból, más utat kell keresnünk az üdvözülésre. Itt tűnik fel előttünk az Isten, mint kegyelmes atya, ki teljes megalázkodásunk és reményteljes könyörgésünk után új szívet és új lelket ad nekünk a *Jézus* érdemeért. Miben áll a Jézus érdeme? Abban, hogy halálával kiengesztelte az Isten „haragját“, megváltott minket a kárhazattól; mert elviselte a bűn büntetését helyettünk. Ennek a *hitnek* eredménye a szent lélek ajándékai, melyek ujjá szülnek s minden jóra alkalmassá tesznek. Alkalmassá tesznek Isten ismeretére és a törvény betöltésére.

Itt Kálvin magyarázatát adja a tíz parancsolatnak, mely két kőtáblára volt írva. Az első négyet, a második hatot foglal magában. E tekintetben, igen helyesen, eltér Kálvin attól az Augustinustól származott gyakorlattól, mely az első táblán csak három parancsolatot állított, azzal a határozott célzattal, hogy a szent háromság személyei ez által is feltüntetve legyenek. Az első négy parancsolat Isten, az utolsó hat pedig embertársaink iránti kötelelességeinkre figyelmeztet. Azonban senki se gondolja, hogy a törvény által csak a külső bűnök vannak tiltva és a látható erények parancsolva. A ki ezt hiszi, az veszedelmesen tévelyeg. Ott a farizeusok kovásza működik. Isten nem annyira a külsőségekben, mint a tiszta érzésben gyönyörködik. Jézus a törvényt szellemiesítette. Abban a *szerepet* van parancsolva.

Az ilyen értelemben vett törvény még erőteljesebben szól a mi kárhaztatásunkról. Mert hogy tudná azt az ember betölteni, a kiből „feje tetejétől a lába talpáig a jónak még csak árnyékát sem találjuk“. Nehogy tehát mi cselekedeteinknek valami érdemet tulajdonítsunk. Mert az emberek összes jó cselekedete sem lenne elégséges ellenérték csak egyetlen bűnért is. Mindezeket s ezeknél még erősebb kifejezéseket azért használja Kálvin, hogy figyelmeztessen a lehető nyomatékosan a saját tehetetlenségünkre s a synergismus ama tévedésére, mely a megigazulás munkájában az ember közreműködését is szükségesnek tartja. Semmi olyan erő vagy tehetség nincsen bennünk, a melyre valamit építhetnénk. Így tehát, mivel minden más út el van zárva előttünk, s minden más segélyforrástól

elestünk, egyedül és kizárólag *Isten kegyelmére* kell támaszkodnunk, mely a Krisztus helyettes elégtétele után az ő érdemeiért megigazolásunkat eszközli. Kálvin már az első fejezetben előadja a helyettes elégtételre és a megigazulásra vonatkozó nézeteit nagy részben. Holott egy rendszeres hittani műben csak a váltság szükségességének kimutatása lett volna helyén s a többi kérdések a Krisztus személyével kapcsolatosan lettek volna tárgyalandók. Ez az eljárás azt mutatja, hogy Kálvin a Krisztus halálára, mint büntörölő áldozatra fektette a fősúlyt, hogy ez által is figyelmeztessen arra, hogy csak a hit által igazulhatunk meg ama kath. tévelygéssel szemben, mely az egyházi törvények cselekedeteibe helyezte az üdv forrását. Mi világosság kedvéért a hithez tartozó eme kérdéseket a II-ik fejezetben fogjuk tárgyalni.

Végezetül félreértések kikerülése czéljából Kálvin határozottan felteszi a kérdést: miféle haszna és feladata van hát a törvénynek? A mult két szélsőséget tárt elébe. Egyik az antinomismus, mely a törvénynek semmi hasznát nem látja az üdv munkálásában. A másik a katolikus tévelygés, mely a törvény cselekedeteibe helyezi az üdvösség feltételét. Kálvin a kettő között foglal állást az által, hogy a törvény hasznát elismeri; de csak negatív értelemben. Mi ez a haszon? Az, hogy tökéletlenségünkre figyelmeztet. Az Isten büntetésének felmutatása által féken tartja indulatainkat. És végül figyelmünket a jó felé irányítja. Ezekből látható, hogy következetesen kerül mindent, a mivel a törvénynek valamely pozitív üdvözítő erőt tulajdonítana. Az az Krisztus nélkül semmit sem ér. Az ember magára hagyatva semmi. Cselekedetei hiábavalóságok. Érdemmel nem dicsekedhetik. A ki dicsekszik, az káromolja Isten kegyelmét, mert „e kettő együtt meg nem állhat“. Ime a Pelagius és Augustinus által felállított ellentét a maga valóságában. Csakhogy a míg ott az egyházi érdek kívánta az augustinismus diadalát: addig itt a Krisztusban való váltság hit követeli a pelagianismus eltírását. Hogy „érdem“ és „kegyelem“ nem annyira összeférhetetlenek, mint azt Augustinus s utánna Kálvin állította, azt már Pelagius kimutatta. De ismételten igazolja az újabban kifejezésre jutott protestans öntudat, mely mind inkább közeledik a pelagianismus felé, mintha sejtené, hogy ez inkább megfelel az általa képviselt szabad szellemnek. A mint Hase

mondja: „Nyíltan kimondhatjuk, hogy a most uralkodó protestans öntudathoz közelebb áll a kath. semipelagianus irányú dogma, mint a reformatori az ő komor fennségében“.¹

Eltételezve azoktól az ellenvetésektől, melyeket Kálvinnak a természeti emberről előadott nézetei ellen, úgy exegetikai, mint tapasztalati és tudományos tekintetben emelni lehet,² még röviden annak a kimutatására szoritkozunk, hogy maga a tisztultabb és szabadabb reformatus felfogás is eltávozott az itt letett alaptól s annak szigorú merevségétől. Ha vannak is még egyesek, kik a hagyomány békóit nem tudják lerázni magukról s a reformatio szellemével ellentétben lekötik lelküket egyes nagytekintélynek s az által nemcsak maguk őrizkednek; de másokat is szándékosan visszatartnak minden szabadabb vallási lendülettől: maga a nagy többség élvezi és használja a reformatio-biztosította emberi és keresztényi jogokat. Különbséget akar és tud tenni a múlt és jelen között. A multnak sokszor szükség által parancsolt hitbeli felfogásával nem kívánja bilincsekbe verni s az igazság keresésében erőtlenné tenni a lelkeket. Tiszteli Kálvint, mint egyház-alapító reformatort, mint kora egyik legkiválóbb dogmatikusát; de nem tekinti őtet a vallási igazságok tökéletes képviselőjének, sőt nézeteit az idő és kor kívánalmai szerint átalakítani s ez által a reformatióban kifejezett alapelvek megfelelni törekszik.

Ezeknek igazolására álljon itt néhány újabban keletkezett s ev. ref. intézetekben használatos hittani műnek az emberre vonatkozó tanítása. Ezek szerint az ember tisztán került ki a teremtő kezéből. Azonban első szülőink vétkeztek. E véték megromtotta őket s következményei kihatnak reánk utódokra is. Azonban közel sem olyan romboló hatásuak, mint Kálvinnál láttuk, hanem hogy azóta az emberen „mind jobban erőt vettek a testi kívánságok“, akarata van ugyan a jóra“; de azt elvégezni nem tudja, Istent nem tudja „igazán“ megismerni. „A bűnre való ezen nagy *hajlandóságot* eredendő bűnnek nevezzük“.³ „A bűnre való hajlandóság még nem bűn, hanem csak alapja és gyökere a bűnnek“. „A bűn ugyanis a test kívánságainak

¹ I. m. 18. l.

² Lang H.: Ker. dogmatika 98—100 l. Channing: Vál. Művei II. k. 78 l.

³ Kiss József: Ker. Hit és erk. tan. a konventi tenterv szerint. Pápa, 1902. 24—26 l.

teljesítéséből származik s szabad akaratból jó létre“. ¹ Még világosabban beszél egy erkölestan. ² Megváltoztatta-e az Ádám esete az erkölcsi természetet? „Megváltoztatta, de nem általánosan; nem rontotta le az erkölcsi természetet, nem tette semmivé az eredeti állapotban meglevő erkölcsi tehetségeket; Isten képe csak megéktelenített, de nem töröltetett el teljesen. Minden ember Ádám s habár kis ideig is, mindenkinek van boldog édene; mint Isten teremtése *tisztán és ártatlanul* jön a világra“. Még csak Lang Henriknek „a természeti ember lényegéről“ kifejezett felfogását idézzük, mint a mely a legfejlettebb prot. tudatot a tudomány álláspontjáról adja elő: „Mivel az ember, magában véve eredeti alkatánál fogva szellem, tehát az isteni neki legbensőbb lényege; ő Isten nemzetsége, (Csel. 17, 29.) Isten képére van teremtve, (Genesis 1, 27) Isten teremtő oka az ember lényegének, mely az értelemben, mint az igazság organumában és a lelkiismeretben, mint a jónak organumában nyilatkozik. Minthogy továbbá az embernek az a rendeltetése, hogy a szellemet, mely mint teheték, benne van, teljes fogalmára kifejleszsze, azaz hogy szabad, öntudatos szellem legyen: tehát Isten az ember maradandó ősképe, azon czél, melyre neki törekednie kell. Ezen önmagában létező egységénél fogva, a mely van Isten és ember között, az isteni törvény az embernek szívébe van írva s egyszersmind az istentudattal és az isten képét alkotó értelem felébredésével kezdődik az ő folytonos fejlődése. (Róm. 2, 14 s köv.) Tehát éppen azon jognál fogva, a melylyel Tertullianus anima naturaliter christianáról beszél, szólhatunk anima naturaliter divináról is“. ³ Ezzel szemben a leghatározottabban elítéli és meggyőzően érvel amaz ó prot. tan ellen, mely az embert tehetetlennek és minden jóra képtelennek állítja. ⁴ És ezeket tanítják ma a budapesti ev. ref. theol. akadémián, bizonyosságául annak, hogy az emberiség fejlődik s vallásos felfogását is a fejlődés fokának megfelelően igyekszik kifejezésre juttatni.

¹ Kovács Lajos és Gergely Károly: Ker. Hittan. Jutalmazott pályamű. Debreczen, 1892. 15. l.

² Ker. Erkölestudomány a gymn. VIII. oszt. számára. Sárospatak, 1883. 10—11 l.

³ Lang H.: Ker. Dogmatika 96 l.

⁴ U. o. 98—104 l.

A régi és a legújabb magyar biblia.

A „világ könyvét“, az ószövetséget“, Jézus születése előtt Alexandriában fordították le először a művelt világ nyelvére, görög nyelvre. Jézus halála után a szeretet könyvét, a mai bibliát, állították egybe a különféle eredetű héber és görög szentíratokból. E nagy művet egy nagy földink, a tudós Jeromos, ki a Muraközben született, fordította le latin nyelvre, mely az egyház és a művelt világ akkori nyelve volt, az elavult görög után. Nemsokára Ulphilas fordította le a bibliát a hatalmas góth arianusok számára. Az eretnek fordítást Vald Péter ismételte a szép délfrancia nyelven. A példa az angolokra is elragadt, itt Wiklef adta a nép kezébe az angol bibliát. Wiklef iratai Csehországba is elhatottak s a prágai egyetemen Husz János kezdett foglalkozni az élet és szeretet nagy könyvével.

Mindezek a híres tudós reformátorok a népet akarták boldogítani a felvilágosodás tudományával. Az igazhitű Jeromos munkáját a latin egyház lefoglalta a magáénak s egyedül hitelesnek jelentette ki. A hitetlen góthokat kiirtották. Nagy részben ugyane sors érte Vald követőit is. A csendes halállal kimulni merészlő Wiklef csontjait kihányták feldult sírjából s a népboldogító Husz Jánost a szószegő római császár máglyán égetette el a római pápa barátsága kedvéért. „Juste judex Jesu Christe“, énekelte bátran, ég felé emelt arcczal az elszánt vértanu a máglyára vivő, fegyverekkel rakott halálos úton. És valóban, az emberiség örök uralkodója, a jog és igazság, ítélte azóta az oly császárok és pápák felett, kik a kezökbe ragadott isteni hatalmat mindenre inkább, csak nem az emberi lélek nemesítésére használták.

A könyvnyomtatás feltalálása után már nem lehetett a felvilágosodást hamúvá égetni. Egyre-másra adták ki most a latin bibliát s akadtak oly névtelen fordítók is, kiket tüzzel-

vassal sem némithattak el. Luther felismerte a sötétségben tartott nép élénk érdeklődését a tiltott tudomány iránt. Egy nagy elhatározással a kereszténység szent kincseit kezébe adta a közembereknek. 1522-ben kibocsátotta az új-szövetséget, 1534-ben az egész bibliát tolmácsolta az ő szép német nyelvére; bár maga ezt panaszolta: „Oh, mily nehéz a héber írókat arra kényszeríteni, hogy németül beszéljenek; mennyire vonakodnak attól, hogy a durva németet kövessék.“

Luther példája lelkesedéssel töltötte el mindenütt Európa nemesebb lelkeit. A közmondás szerint: valóban a pad alól rántották elő a tiltott könyvet s a papságtól féltett, sőt maguktól is gondosan megőrzött evangéliumi hit a klastromok sötét zugai-ból kitört az éltető napfényre s az új világ fényes hajnala kezdett csakhamar felderülni az elterjedt szabad vizsgálódás kisugárzásából.

Régi magyar őseink szint'oly szent buzgósággal óhajtottak volna hozzáférni a biblia rejtett kincseihez. Mondják, mert csak hagyomány az, hogy Báthory László pálos szerzetes már a XV. sz. közepén lefordította az egész bibliát magyar nyelvre. Történeti hitelt érdemel a második nevezetes kísérlet, midőn Tamás és Bálint huszita papok, a prágai egyetem volt növendékei, Moldovába menekülnek a halállal fenyegető pápai inquisitor elől s ott a Tatros vize melletti klastromban lefordították a szentkönyv nagy részét ősi magyar nyelvünkre. Három részben maradt fenn ez örök hálát érdemlő eretnek vállalatnak nyelvünket dicsőítő emléke: az európai hírvű Bécsi és Münchener kódex s az itt Erdélyben hiven megőrzött Aporkódex a sepsiszentgyörgyi székely nemzeti muzeumban.

Az új világosságnak Wittenbergből kiáradó áramlata a XVI. sz.-ban a mi kath. klerusunk nemesebb tagjait is annyira elragadta, hogy ők magok kezdték megismertetni a nemzetet a biblia örök életadó igazságaival. Az első nagyobb kísérlet Pesti Gábor evangéliuma Bécsben, utána Sylvester János adta ki az egész új testamentumot 1541-ben. 1545-ben a mi Heltaink fog hozzá a kolozsvári első protestáns főiskola tanárjaival a teljes magyar biblia lefordításához s kiadja 1551-ben annak első részét, Mózes öt könyvét. Martinuzzi püspök keményen meg is bünteti érte a várost és a papokat: hogy mertek ilyen féltett egyházi kincsét eretnek módon a világ elé bocsátani.

Heltai már 1543-ban Németországon jártában beszerezte volt a bibliafordításhoz szükséges könyveket. Itthon is szívesen segítettek, Tolnárról küldték be pl. a Sirák könyvének magyar mását. De a hatalmaskodó György barát halála után is többszörös akadály gátolta utjában. Annyira, hogy a bibliának csak négy részletét tudta kiadni. A befejezés kéziratban maradt. Halála előtt még legalább a zsoltárokat akarta szép magyar versekben elterjeszteni. Báthory István fejedelem pápa-imádással tölt lelke ezt az üdvös, a magyar költészetben talán korszakot alkotó tervet is rideg hatalomszóval meghiúsította.

Heltainak szentírásból kiadott könyvei nagy hatással voltak korára. Debreczenben Melius igyekezett versenyre kelni a kolozsváriakkal. Kiadta 1565-ben a „fejedelmek okulására“ Sámuel és a királyok két könyvét. Új mesterének, az eszes, de zsarnok és kegyetlen Kálvinnak példáját követve, a debreczeni reformátor is a türelmetlenség rozsdás fegyvereit villogtatta egész életében. Bibliájának oldaljegyzetei véres szájjal izgatnak a katolikusok, sőt minden más hitű felekezet ellen. Majd ezéltatos magyarázatait a szövegbe is belevegyíti s a leggyilkolóbb szellemű magyar könyvet bocsátja ki, melynek elmaradhatatlan következése a Nagyváradon, Gyulafehérvárt s Erdély többi városaiban erőszakosan dúló templomfeltörések és vandálokhoz illő szentségrongálás volt. Melius egy hasonló szellemű új testamentumot is adott ki az ő kálvinista magyarjainak. E könyv az utolsóig tűzre és más ilyen helyre került: barát és ellenség, mint közmegebotránkozás tárgyát, egyaránt pusztította. 1586-ban Melius utóda, Félegyházi Tamás, ad ki egy keresztyenesebb szellemű újszövetséget, hogy az igen elkálvinult próféta romboló hatását ellensúlyozza.

1585-ben a debreczeniek hűségese fegyvertársa, az unitárius Egri Lukács örök fogságba juttatója, Károlyi Radics Gáspár gönczi plébános is hozzá fogott a Melius és Heltai félbe szakadt szándékának kiviteléhez. Több évi munkálkodás után 1590-ben Visolyban Ecsedi Báthory István s több más főúr költségén kinyomtatta az első magyar teljes bibliát. E bibliát javított alakban Károlyi hű tanítványa, Szenczi Molnár Albert adta ki kétszer is külföldön. Ez alapkiadásokat száznál is több utánnyomás követte s a Károlyi-biblia idővel az egész magyar nemzet közkinésévé emelkedett.

A saját kárukon tanuló katolikusok is kezdték felismerni a magyar biblia elkerülhetlen szükségét. 1626-ban kinyomtaták Nagyszombatban a híres Káldi-bibliát, mely a Károlyiével versenyezzen. Káldi, a tudós jezsuita, az ország német határszélén született és nevededett. Az ő igazhitű kath. bibliája az addig elég tiszta magyar nyelv germanizálásának első sarkköve. A kálvinista szent könyv is hemzseg a középkori tömérdek sok latinismustól; a katolikus egyház földiesért magyar nyelvkinese e mellett az újkori s így sokkal veszedelmesebb német szellemet is igyekszik beoltani a tiszta magyar gondolkozásba. Mindkét biblia sokáig elnézett hibáival igen alkalmas volt arra, hogy gyanutlan bizó olvasóiban a tiszta magyar nyelvérzékét megvesztegesse.

A Károlyi-biblia latinos nyelve meglehetősen épségben, csaknem érintetlenül szállt alá a mi korunkra. Tóthfalusi Kis Miklós próbált rajta némi keveset javítani; de a theologus gőg nem tűrte a tolakodó beavatkozást. A megszokott indolentia előtt tetszőbbnek látszott a tisztos orthodox régiség, mint a fáradtságba kerülő újabb javítás. A mellett a magyar biblia nyomtatása is külföldre, idegenek kezébe került s az üzletszerű kiállítás nem sokat segítette a szentírás hiányain. Végre száz évvel ezelőtt az angol lelkiismeretesség vette gondjába az egész világ bibliával ellátását. 1817. és 1832-ben azonban a mi pápás-szellemű kormányunk eltiltotta e könyvek külföldről behozatalát. Az angol bibliaterjesztő-társulat erre 1838-ban Kőszegen állított fel magyar sajtót s tíz év alatt 120,000 bibliát küldözött szét hazánkban. Azután a gondviselő hatalmak a magyar szabadsággal együtt a biblia szabadságát is elkobozták. A magyar lelkiismeret osztrák bilincsekbe került s 58,000 kész bibliát szuronyos csendőrökkel kísértetett ki a határon a böles bécsi kormány, mely ha lehetett volna, a halálra ítélt nemzetet még a nap világától is elzárta volna.

1861-ben új hajnal hasadt a fekete-sárga éj pokoli sötét-ségére. Az isten igéje megint felszabadult s leveté, talán örökre, régi rozsdás rablánczait. Az igazság elfoglalta a zsarnok megíngott trónját s a jobb lelkek szabadon terjeszthették ezután a magyar evangeliumot az osztrák új szövetség esalfa ígéretei helyett. Helyreállt az új magyar világ s a nemzeti művelődés égető szükségei között feltűnt a jobbagnak a pad alól ismét

előkerült biblia sok hiánya is. Kezet fogtak tehát egymással a jelesb protestáns hittudósok s az angol társulat nagylelkű pártfogásától ösztönözve, a szentírás elavult fordítását átdolgozták s a visolyi biblia első megjelenésének háromszázas évfordulója után megjelent a kijavított és gyökeresen átalakított új magyar „Szent Biblia“, mely a magyar nép lelki szükségletét újabb háromszáz évig kielégítse.

Nines elég tér arra, hogy az új magyar biblia megjelenésének művelődéstörténeti fontosságát kellően méltányoljuk. Itt alább rövid ismertetésre s egy néhány észrevételre szorítkozunk.

Az új magyar „Szent Biblia Ó-Szövetség“-i része a Brit és Külföldi Biblia-Társulat kiadásában Budapesten Hornyánszky sajtóján 1898-ban jelent meg. Terjedelme 55½ ív 882 nagy 8-r. lapon. Végén a szentföld négy színes térképével.

Mindjárt elején az a kellemes meglepetés éri a jártas olvasót, hogy Mózes könyve első részének ismert latinismusi merőben kimaradtak. A teremtés leírásának ismétlődő refrainje: „és úgy lett“, ma már több logikával így hangzik: „És úgy lőn“. A 10., 12., 18., 21. és 25 verseknél régen: „És látá Isten, hogy az jó *volna*“; ma így: „És látá Isten, hogy jó“. A többi latinismus is gondosan ki van javítva. Tiszta magyar stílus gyönyörködtet a Mózes öt könyve után Józsué és Ruth könyvében is.

Sámuel és a Királyok könyvei ellenben elhamarkodott részei az újonnan kiadott ó-szövetségnek. Tömérdek latinismus, rosszul csinált új szók, s itt-ott érthetetlen szólások teszik e gondatlan fordítást sok helyen ma is élvezhetetlenné. Az ilyen szólások nagy részben pápistás izűek és magyar bibliába nem valók. A latin vulgatából csusztak be nyelvünkbe az ilyen latin kifejezések:

Szóla Saul, hogy *megölnék* Dávidot. Állatá Uriást arra a helyre, a hol tudja vala, hogy erős vitézek *volnának*. (Sám.) És mikor Abdiás az úton *menne*, ime Illés előtalálá őt és mikor felismerte *volna* őt, arczra borula. (1 Kir. 18. 7.) Küldé Híram *követeket* Dávidhoz, hogy néki házat *csinálnának*. (1 Krón. 14. 1.) Igaznak *láttaték* e dolog az egész nép *előtt*. Meg ne *nyitassanak* Jeruzsálem kapui. Mikor pedig már dél *lett*... de akkor sem *lett* se szó, se felelet, se *meghallgattatás*. (1 Kir. 18. 27. 29.)

Az ilyen fajta avas, romlott magyarság jó magyaros kitételekkel váltakozik, tehát nem a tudás hiánya, hanem gondat-

lanság oka a szövegben való megmaradásuknak. E gondatlanság a rút hangzással is párosított latinosságot néhol ilyszerű tökéletességre viszi:

Előállítá az Úr énekeseit, hogy *dicsérnék* a szentség ékességét, a sereg előtt menvén . . . És a mint elkezdették *volna* az éneklést és dicséretet; az Úr ellenséget szerze . . . a kik Iudára jövének és *megverettetének*. (2 Krón. 20: 21, 22.)

Száz évvel ezelőtt nagyban divatozott debreczeni tudós magyarjainknál, hogy énekeket és elbeszéléseket szerezzenek mind csupa *e* vagy *é* magánhangzóval. E barbár izlés nyomai látszanak meg a biblia számos helyén. Találók példánk erre a következő:

Menj el innét és menj napkelet felé és rejtezzél el a Kérith patakja mellett. Elménc azért és az Urnak beszéde szerint cselekedék és elméne és leüle a Kérith patakja mellett És a hollók hoztak néki kenyeret és húst reggel és este. (1 Kir. 17: 3, 5, 6.)

Még fülsértőbb e monoton hangzás, midőn valamely fenéges alak szájából hangzik ki. A csudatékony Illés így beszél magyar nyelven: Ne félj, menj el s cselekedjél a te beszéded szerint. (1 Kir. 17:13.) Néhémiás így: Azért vala pedig felbérelve, hogy én megrettenjek és akképpen cselekedvén, vétkezsem. (Neh. 6:13.) Az Isten beszéde pedig ez: Most pedig hallgass ó Izráel a rendeletekre és végzésekre, a melyekre én tanítlak titeket, hogy azok szerint cselekedjete, hogy élhesetek és bémehehesetek. (5. Móz. 4:1.) A ti Isteneteknek szövetségéről, a melyet kötött veletek, el ne felejtkezzetek. (U. o. 23. v.) A gonosznak pedig ezt mondja az Isten: Miért beszélsz te rendeléseimről és veszed szádra az én szövetségemet? (50. zsolt. 16.)

Az utolsó előtti példában a sok *t* és *k* egybehalmozása is fokozza a nem kellemes hangzatot. Kedvetlenül jegyezzük föl, hogy a legszebb lirai darabokat, Dávid zsoltárait is megrontja nem egy helyen az itt jellemzett stilusbeli gondatlanság. (76. zs. 9., 77. zs. 12., 13. stb.)

Megnehezíti a biblia elbeszélő stílusát az is, hogy a naiv előadás egyre-másra használja a kapcsoló kötőszót. Pl. „és maga mellé vévén a századosokat és a hadnagyokat és a vitézeket és az egész föld népét“. (2 Kir. 11:19.) Elvezhetetlenné teszi ez a tömérdek ismétlés kivált a Királyok I-ső könyve 18—22.

és több más fejezetét. A zsoltárok új fordítója kihagyja néhol az *és*-t, a magyaros mondatkötés fölössé tevén azt; más helyen rövidített alakjában használja vagy synonymával cseréli fel. Ezt az eljárást, mely a zsoltárok tömörségét és hangzatos zengését szépen kiemeli, másutt is alkalmazhatták volna a fordítás értékének csökkentése nélkül.

Az igeidők szabatos használásáért dicséretet érdemelnek a fordítók — a latinosság leszámításával. Az elbeszélő mult meg van régi alakjában, csak egy-két helyen hibáznak ellene. Pl. eltapodá őt a nép a kapuban és *meghalt*. Megsebesíték őt a Gúr hágójánál . . . ott *meghalt*. (2 Kir. 7:20. 9:27.) A tenger sok „vala“, mit régen is elkerültek a jobb stilszták, most mérsékelt számban maradt meg. Csupán a feltételes jövőnél látunk minduntalan vétségeket a jó hangzat és mai nyelv szokás ellen. A régi latinos nyelvérzék kedvelte az ilyen erőltetett utánzatokat:

Mikor eljövénd. Ha elmenéndetek. (Bir. 17. 10.) Adánd neked. (Ruth. 4.) Mikor hallándod a járás dobogását. (1 Krón. 14:15.) Ha ők is megtartándják. (2 Krón. 23.) Ha leeséndik a fa. Ha majd meglátándasz engem. (Esaiás.) Imádkozándik az Urhoz. Ha te ellened vétkezéndenek . . . ellenség kezébe adándod és fogva elviéndik őket. És megtéréndenek te hozzád és imádkozándanak hozzád . . . a kik ellened vétkezéndenek. (1 Kir. 8 r.)

Szakasztott ilyen nyelvnyomorításokat találunk a régibb kiadásban is. Pl. az 1873-dikiban.

Hozzád megtéréndenek és vallást tejjéndenek a te nevedről és néked imádkozándanak és könyörgéndenek e Házban. (1 Kir. 8:33.) Imádkozándanak e helyen és vallást tejjéndenek és megtéréndenek, mikor megnyomorgatándod őket. (U. o. 35 v.) Eleibe jövénd . . . óhség lejénd . . . és kiterjesztéi kezeit e Házban. (U. o.)

Gyarlón sikerült tehát a könyv derékrészénél az új átdolgozás, habár itt javításként egy-egy *állandó*, *halandó*, *elesendő*, *uralkodandó*, *teremtendő* alakot, a mai kiejtés szerint találunk is. De hol beszéli a tősgyökeres magyar nép azokat a fennebb közölt nyakatekert ezifra szavakat, melyeket a vulgata utánzásaként kizártak ki régi fordítóink a mi szép magyar nyelvünk ből.

A biblia újabb kiadásánál ügyelni kellene az effélékre is. Az igehasználat megromlása a nyelv legnagyobb rontása. Még az ilyen Kazinczy-féle kocsintást sem szabad türni:

Hogyha valami füvet találhatnánk, hogy a lovakat és öszvéreket *megtarthatnánk* életben és ne *hagynánk* a barmokat mindenestől elpusztulni. (1 Kir. 18, 5).

A Királyok könyvének szembeötlő hibái mellett még Eszter könyvének pongyolasága is feltűnő. Itt találtuk ez érdekes kifejezést: „A *lovas* futárok gyors *öszvéreken* kimenének sietve“. (8: 14.) Ésaíasnál is meglep egy hasonló kifejezés: Örökségül bírándja azt *ökör-bika*, sündisznö. (34: 11.) A 102. zsoltárban is búslakodott eddig egy ökörbika, de az új fordítás azt pusztai pelikánnal váltotta fel.

Mint láttuk, Eszter könyvébe még ilyen ujdonsült szó is beférkőzhetett: futár. Belejutott ugyanoda a szláv képzőjü irnok is, a mi a Királyok könyvében még csak íródeák. Márdokeus eleinte gondviselője Eszternek, később gyámja. A Királyok könyvében megismerkedünk a ttorral, később a gyámollal, s gyámoszloppal, sőt gondnokkal is. Sámuel I. könyvének 18. részében az ifju Dávid ezredes lesz, a 22. részben már a zsidók „főnökük“. Ily „ünnepélyesen“ beszélnek a 14. részben is. Ott ékeskedik ezen kívül a szabály, nadály, lakhely és lakóhely, nyughely, árny, rejtély, harsona, sőt még a modern „szeszes ital“ sem maradhat ki a Mózes könyvéből.

Érthetetlen mondások is akadnak. Mózes V. kvének 29. r.-ben „bégeességem“ sajtóhiba lesz békesség helyett. A példa-beszédekben hibás ez: *temérdek* a gyüölölnek csókja. (27: 6.) „Mint a *havas* hideg az aratásnak idején, olyan a hiv követ... mert (az) urainak lelkét megvidámitja“. (25: 13.) Ellen mond ennek a köv. rész 1-ső verse is. Ezékiel 26. részében érthetetlen: „lakatlak téged a mélységek *országában*, a *hajdan* pusztaságaiban“. „De többé örökké meg nem találnak“. „S többé örökké nem leszesz“. (27. r.) Ennél jóval érthetőbb Ésaías erős állítása: „Soha örökké senki át nem megy rajta“. Valószínűtlen a 137. zsoltár ily kezdése is:

Babilon folyóvizeinél, ott ültünk és sirtunk, mikor a Sionról megemlékezénk. A *közepén levő* fűzfákra, oda függesztettük hegedűnket.

Sem a Sion, sem a folyóvíz közepén nem lehetett ott az a fűzfa. Értelmesebb a régi fordítás: „A fűzfákra felfüggesztjük vala hegedűnket, Babilonnak közepette“.

El kellene hallgatnunk az aprólék-hibákat. Pl. mi lehet a holt hulla? (Ésa. 37.) Mi az a kácziaillatu öltözet? (45. zs.)

Hogy lehet, hogy „nyelved csalárdságot sző“? (50. zs.) Mi a tombora, az asera bálvány s a sok zsidó mérték, melynek mind lehetne magyar neve. A helyes írás sem egyöntetű: jőjjön és jöjjön, óh és oh, nógat és nogat, szüle és szüle. Kiváltképp zavarosak a népnemek: anakiták és Anakok, Gáditák és gáthbeliek, Hitteusok és egyiptombeliek, káldeusok és Káldeusok, horeusok és Hágárénusok; emoreus, hitteus és Emoreus, Kiteus. (Ezék. 16.) E zürzavarból egy kissé nehéz kiigazodni.

Az egyes művekre térve, a Prédikátor könyve igen nehézkes stilusu, mellé állítható e tekintetben a Királyok könyve, Nehemiás és Ezékiel is. Jóval szebb a Példabeszédek könyve, de itt a magyar közmondások jellemző sajátságaira, a rhythmusra és alliterációra nem ügyeltek, a fordítás tehát tökéletlennek mondható. Annál szebb Ésaiás és legkiválóbb Jób könyve, melynek zengzetes sorait gyakran alliterációk is élénkítik. Kitűnik ebben a 7. és 8. rész. „*Meddig szólasz még efféléket és lesz-e a te szádnak beszéde sebes szél?*“ stb.

Most már rátérhetünk a legfőbb okra, mely legelőbb vonta rá figyelmünket e korszakosnak mondható új fordításra.

A Károlyi-biblia legújabb kiadása oly messze áll mindenben az 1590-beli visolyitól, mint Makó Jeruzsálemtől.

Merőben szakított az ósdi, elavult középkorias szellemmel. Jegyzeteiben sehohsem tolakszik a biblia és olvasója közé. Teljes szabadságot enged az értelem szabad felfogásának. S a mi azzal egy: nem törekszik az ó-testamentumot az új evangéliumra szabni, mely már-már hiában valónak mondható törekvés eleddig az orthodoxia legfőbb célja volt.

A zsoltároknak tűnik legjobban ki e szabadelvű álláspont. A 2., 16. és 22. zsoltár még említi a czimben a Messiás hatalmát, szenvedését és dicsőségét, de a többiek már merőben hallgatnak a Messiásról, Krisztusról vagy Anyaszentegyházról. A 68-dik régen „A Krisztus győzedelme és országlása felett való diadalmi Ének“; most csak: „Diadalmi ének“. A 98-dik: „Intés a Krisztusnak dicséretire“; ma: „Buzdítás a szabadító Isten dicséretére“. 99-dik: „A Krisztusnak a mi Királyunknak hatalma, igazsága és a pogányokhoz való kegyelme“; ma: „A Sionnon lakozó Isten nagyságáról és örök hatalmáról“.

A 45. zsoltárt a mi Bogáthink már a XVI. sz.-ban mint mennyegzői éneket fordította le. Az új biblia álláspontja is

ugyanez: „Üdvözlő ének a király menyegzőjére“. A régibb kálvinista fordítás pedig ily kegyes szempontból nézte e virág-éneket: „Jövendőlés a Krisztusról, ugymint az ő Gyülekezetének Vőlegényéről“.

A héber őskor többi megmaradt virágénekét, az Énekek Énekét, Kálvin hívei tíz évvel ezelőtt még így mutatták be az olvasóknak: „Krisztus Jegyese kivánsága, állapotja, szépsége. A Menyasszony kivánsága az ő Testamentumban: annak szerelme a Krisztushoz; Krisztus szőlője. Jegyesének kérése“. A Krisztuson Jézust, jegyesén az anyaszentegyházat értették. Így ferditették el orthodox alapossággal a nagyon is könnyen érthető világi tartalmat.

A mi Bogáthink Kálvin halála után husz évvel ez éneket szintén virágéneknek fordította le. „Szeretőknek“ írta „magyar szóval, a mint férhetett hozzá“. Egy szép részlete így hangzik:

Kármelhez hasonló a te szép fejed,
Drága bársony kötött hajad és tested.
Mely szép vagy, szerelmem, mely szép termeted,
Szerelemre indító drága kedved!

Piros erős borodtól hadd piruljak.
Tehozzád, szeretőd, igazat tartsak:
A mi most szívemben, mindent megmondjak,
Te tőled én semmit el ne titkoljak.

Hasonló őszintén zengi el most a Károlyi-biblia legújabb átdolgozása is e szerelmes éneket, mely emberi indulatot az orthodox felfogás a szent könyvtől megtagadta mindenha:

A te fejed hasonlatos (rajtad) a Kármelhez,
és a te fejedről hajadnak fonatékja a biborhoz.
Mely igen szép vagy és mely kedves,
oh szerelem, a gyönyörűségek közt!

A te inged, mint a legjobb bor,
mely szerelmesem nyelvén szeliden lefoly,
mely beszédesekké teszi az alvóknak ajkait.
Én az én szerelmesemmé vagyok,
és engemet kíván ő!¹

Énekek Éneke. 7: 6., 7., 10., 11.

¹ Az egész Énekek Éneke így van közölve, a gondolatritmus e találó formájában. Így találjuk Anna, Debora énekét is. Kár, hogy Lámek, Mózes

A XVI. sz.-ban Castello Sebestyént Kálvin haláláig üldözte, mert azt merte mondani, hogy az Énekek Éneke zsidó szerelmi költemény. Ime negyedfélszáz év multával a magyar református theologusok elérkeztek arra az álláspontra, melyen egykor a mi Bogáthink is állott. Ezt a haladást protestáns testvéreink kétségkívül az angoloknak köszönhetik, kik közt hihetőleg unitárius hittudósnak is volt némi része a biblia revidálásában.

éneke és Jóthám parabolája stb. még mindig a régi próza. Ujabb kiadásnál az összes zsoltárokat és példabeszédeket a gondolatritmus izei szerint kellene széttagolni, mert ez a régi héber és magyar költészet legősibb versalakja.

KANYARÓ FERENCZ.

Szigethy Csehi Miklós, a piskii hős.

(1824 febr. 14. — 1904 máj. 13.)

Arma virumque cano, férfit és hőst éneklek. Két a gondviselés hosszasan fenhagyott, hogy lássa az ifjuság, hogy néztek ki azok, kik megmentették a hazát. Szigethy Miklós 80 éve daczára is elmondhatta volna, mit a 48-iki öregek mondtak az ifjaknak: ha nem mentek, megyünk mi.

A midőn a millenium százada ezen tipikus alakjára gondolok, élete mintegy korrajz vonul el előttem. A szolgaság korában született, mikor a Napoleont leverő reactio tombolt az örömtől, egy évvel azelőtt, hogy Széchenyi fellépett. Tordán született, hol a harminczas években, mi iskolás fiuk, veres esákós huszároknak tartottuk a térzene alkalmával a kotát, s minden gyerek veres esákos huszár akart lenni. Így jutott Szigethy a tordai gymnasium végeztével katonai iskolába.

Már Tordán születni, annyi volt, mint Boeszkai szabadsághősei s az aranyosszéki székelység légkörében születni. S mi e lapokra tartozik, hol az unitárius vallás szentesített, miben Szigethy született. Torda, úgynevezett nemes város volt, a megyével tartoztak insurgálni, s ezért a regálé a családoké, most a megváltásnál nem a város, hanem fejenként osztottunk. S mint nemes városnak az első tanácsos nem polgármestere, hanem hadnagya volt. Szigethy Sándor hadnagy kisebb fia volt, a nagyobb Sándor már nem hadnagya, polgármestere volt Tordának. Egy apa gyermeke, kinek egész megjelenése, alakja a legszebb huszár típusa volt, mit fiai örököltek. Csakhogy Miklós vásott fiu vala, s akkor az ilyenre szokás volt mondani, jó lesz katonának.

De nem a mostani katonát értették, hanem a huszárságot, a greniezert, mi fél katona, fél polgár. Erdélyben Mária Terézia állított két székely, két oláh gyalog- s egy vegyes huszár ezredet. Alapított Szebenben egy egy fiu árvaházat, az úgyneve-

zett tránsamentet, mert növendékei katona ruhába voltak öltöztetve, kis katona néven voltak ismeretesek, s mert titokzatos úton cseppentek oda, bizonyos nimbus vette körül, annyival is inkább, hogy a határezredekben bizonyos protekció vette körül. Szigethy ezek közé került Orlátra, a második oláh gyalogezred iskolájába.

Ide is jó helyre került. Ezredese báró Rauber Károly, mint a hogy az Erdélyi kihalt főúri családokban rajzoltam, már székely báró volt, greniczer ivadék, báró Daniel leánytól, neje Pócsa leány. Hogy milyen iskolába jutott, a negyvenes évek elején Orláton vagyok, terítve az asztal, egyszer csak betoppan két kadét, köztök Szigethy Miklós, mint a ki sorban következett. Felváltva vendégei voltak nem annyiban az ezredesnek, mint mulattatói a bárónénak s növendék leányának, később idősebb Daniel Gábor nejének. Azon folytatással, hogy a fejtér asztal után következett a varró asztal, s hogy a kadétek a kiszabott időt kitöltésük, magok is egyik vette a gyöngy, a másik vette a hárászmunkát s versenyt dolgoztak. Szigethy Miklós már akkor gyönyörűen festett, tizenhét éves, ki volt nevezve hadnagynak, de nem volt még vidékre kitéve.

A családi életől sem szakadt el, de az ezredesnél sem volt rossz iskolában. Mert Rauber Károly a mint 48-ban az első osztrák izű rendeletet kapta, hivatkozva egészségére, beadta lemondását, visszavonult a Székelyföldre, Sepsi-Szent-Ivánra, birtokára. Hol, a mint megint mint szem és fültanu megírtam, a vacsoránál felváltva megfordultak azok a hős fiak, kik megmívelték azt a esodát, hogy a forradalom alatt az osztrák csupán Háromszéket nem bírta bevenni. Köztök Berde Mózsá, a Szent-Ivánnyal egybeforr laborfalvi otthonából, mint székely kormánybiztos. Szigethy Miklós 48 oct. 1-éről kapta a rendeletet, hogy rukkoljon be a XI. honvédszászlóaljhoz.

Kapta pedig, de már nem az első magyar felelős ministeriumtól, hanem a honvédelmi kormánytól, mert első ministeriumunk már leköszönt, Kossuth forradalmi kormánya vette át a haza megmentése feladatát. Kapta két patriotájától, báró Jósika Miklós, a regényírótól, ki, mint emléktáblája jelzi, Tordán született, a másik a mi Pálfi Jánosunk, ki 48 martiusa után harmincz székely élén Kolozsvárt a főkormány-széknél megjelent s harmincezer székely kart ajánlt fel a haza

megmentésére. Voltak pedig a honvédelmi kormány tagjai, székhelylyel a redut hátulsó felében, míg az országgyűlés a redutban folyt. S behitták a XI. zászlóaljhoz, mely Kolozsvárt legnagyobb részt önként jelentkező tanuló ifjúságból alakult. Mint alakult volt a Kossuth-huszárság augusztusban, hol az elsők között tőlünk Jakab Elek, Kőváry Józsa jelentkeztek. Szigethy ennek a lelkes fiatalságnak lett főhadnagya.

S megjött decemberben Bem, akkor mikor már nemzetőrség, hadsereg Erdély végpontjára, Csucsára volt szorítva. Köztök a XI. zászlóalj, s mi szintén a mi szülővárosunk szellemére vall, az a huszárságnak felcsapott tordai önkéntes század, mely Bemet Kolozsvárra kísérte, s melynek egyik tizedesétől, mikor a Kolozsmegye székházába berukkoltam, kértem, hát Mócsi bácsi miért ül: azért, mert karácsonban, a mint Kolozsvárra bevonultunk, mondom Puhl századosnak, két hónapja, hogy feleségemet, gyermekemet nem láttam, az éjjelre szabadságot kérek, s a mikor a Hármas fogadónál vágatok, megrohantak az oláhok: kardot rántottam, lekasaboltam. S ez volt a mi Székely Mócsi bátyánk azzal az akkori humorral, mit gróf Kún Farkas úgy szokott volt kifejezni: ütött, kopott vén ember vagyok, de ha még egyszer menni kéne.

Ilyen csapattal indult Bem Kolozsvárról Vásárhelynek, hol csatlakoztak a székelyek, onnan Gálfalvának, honnan a császáriakat visszanyomta Szebenbe. Szeben ostroma következett, hol gróf Mikes Kelemen a huszárság parancsnoka elesett, s gróf Esterházy Kálmán egyik karját vesztette. S következett a vizaknai csata s a futás Szász-Sebesen át Dévának, hogy Magyarországra meneküljenek.

Minden megvert, futásnak indult sereg félelem hatása alá jut. A császári sereg már Szászvároson mutatkozik. Közte s Déva között a Strigy indul szakadni a Marosba, s Piskinél a Sztrigyen egy hid. A hidat a XI. zászlóalj, huszársággal fedezte, Bem Déváról visszafordítja seregét. Ne fuss magyar, nincs haza, dörgi Bem, s vágat a hidhoz. Nincs hid, nincs Erdély, szállt ajakról ajakra Bem másik magyar tudománya. Túlról már bőmbölnek az ágyuk. Már nyomulnak a hidra a császáriak, a midőn Szigethy Miklós kezébe ragadja a zászlót: utánam fiuk, szembe rohan az apró golyókkal. Látja a másik tordai hős, a báró Kemény Farkas ezredes parthosszában felállított dandára, ez is

neki vág a Strigynek, a császári ágyuknak, tábornak. A továbbit elbeszéli a forradalomról irt történelem. De az ide tartozik, hogy Bem Szigethy Miklóst helyben a XI. zászlóalj őrnagyának, parancsnokának nevezte s a XI. zászlóalj kitüntetés gyanánt piros sipkát kapott. A piskii esata döntött. Egy hónap múlva, márczius 11-én Szebent bevették.

A fegyverletevés után, mit Szigethy Bem elmenekülése után, Dévánál tett le, egy év múlva, bevonulást tartatnak velem Tordára. Mig az ökörszekér a piacra ért, már nagy csoport várt, köztük egy kapitány s az, ki ezzel fogadott: szegény Miklóst is tegnap vitték át, pedig csak 25 éves, s 17 évet kapott. Uti társának, Fodor esiki plébánosnak, kit vasban vittek, mindjárt gyűjtenek, öcsém mit kíván? Csak annyit, hogy három nap vonszolnak ökörszekeren, rajtunk ül öt katona. Jól van, a katonákat is külön forspont fogja szállítani. E percztől a város vendégei. A kapitán jó, a vendéglő egyik szobája előtt ott lesz a silbak, nyitva lesz az összejáró másik szoba, a tegnapi hosszú asztal még ott van, fogadhat, a kiket tetszik, s azok is a város vendégei. Ilyen apától származott Szigeti Miklós. Gyermekkori emlékemben most is mint egy szobor jelenik meg, energiát lehelő tekintetével, a mint a templom első székében, a könyörgés alatt áll, hófejér köpenyben.

S bezárom azzal, hogy a fiatal piskii hős számára apja hosszú koesi sort állított elő, vasra vert bajtársakkal megtölt. S mint apja sohajtott: Miklós volt a legfiatalabb, mégis legtöbbet kapott. De jött hét év után az amnestia. Jött a kiegyezés, a honvédség isménti felállítás, hol a piskii hős ismét elemébe jutott. S mint ezredes vonult nyugalomba. S fiatalos erőben élvezte a véres idők áldását, a szolgaságból felmentett haza szabadságát szuesági birtokán, környezve azon tisztelettel, melyet a hálás utókor a szabadsága bajnokainak ki szokott juttatni.

DR. KÖVÁRY LÁSZLÓ.

Egyháztörténelmi adatok.

CLIII—IV.

Unitárius papok a XVII. évszázban.

Alább több unitárius papnak a nevét közlöm. Mind a XVII-ik száz év első feléből valók. Az első csoportbeliek neveit Udvarhely megye levéltárából böngésztem ki, a másodikat pedig a Történelmi Tár 1884. évfolyama után adom, hol Komáromy András közölte a szentbenedeki Pacolay Péterné homoródszentpáli Kornis Borbála ellen szombatossága miatt indított perben megejtett tanuvallomásokat.

I.

1606-ban oklándi unitárius pap Bölöni György.
1613-ban Szent-Mihályon Bodás nevű unitárius pap van;
H.-Karácsonyfalván pedig Gergely pap.
1625-ben böződkörispataki unitárius pap Somosdi István.
1630-ban alsóboldogasszonyfalvi unitárius pap korondi Molnos Miklós.

II.

1638-ban a Kornis Borbála nota perében a következő unitárius papok említettnek:
Haranglábban: Köpeczi Miklós.
Szentrontáson: (*így Szentháromság helyett!*) Hegeni alias Toroczkai Gergely.
Toroczkón: Szentmihályfalvi Mihály.
Szent-Benedeken: Szentmihályfalvi István.
Erdő-Szent-Györgyön: Szentmiklósi Máté.
Bözöd-Újfalun: Árpástoy Máté.
Bordosan: Boldizsár. (Ez utóbbiról nem tudom határozottan, hogy 1638-ban Bordoson van-e, mert csak az van róla említve, hogy ő keresztelte meg Kornis Borbálát.)

CLV.

Kornis György levele Kovácsoczy Farkashoz. Padua. 1593 április 2.

A fejedelmi korban élő és szerepet vivő unitárius családok között a legkiválóbbak egyike volt a homoródszentpáli Kornis-család, melynek védnöksége alatt mindkét Homorod vidékén terjedett az unitarizmus. E családnak több kiváló tagja volt és játszott szerepet Erdély közéletében. Ilyenek voltak: Kornis Miklós, ki erős Ferdinándpárti volt abban az időben, mikor az erdélyiek a lemondott Izabella királynőt és fiát János Zsigmondot akarták visszahozni, a mi végre sikerült is nekik; fiai közül Mihály, a székely sókamara főtisztartója, ki magát Erdő-Szent-Györgyön levő birtoka után szentgyörgyinek is irta; a másik fia Farkas, korának egyik legtiszteltebb férfia, Udvarhelyszék főkapitánya és királybírója, az utolsó unitárius fejedelemnek: Székely Mózesnek apósa. A családnak utolsó (?) férfisarja Farkasnak fia: Ferencz, szintén udvarhelyszéki főkirálybíró volt, a ki 1630 körül már nem él. Neki nem voltak fiai, de volt hét leánygyermek, az egyik Margit Rhédey Jánoshoz, a másik Borbála szentbenedeki Paczolai Jánoshoz ment nőül. Utóbbit I. Rákóczi György 1638-ban szombatossága miatt perbe fogatott és notáztatott, birtokait részben a fejedelemasszony Lorántffy Zsuzsánna, részben a fejedelem kisebbik fia Zsigmond, részben pedig bűni Bethlen János kapta.¹ Farkasnak az említett Ferenczen kívül még több gyermeke volt: György, Miklós, Mihály, Zsigmond, Anna (Székely Mózesné), Judith (Pécsy Simonné) és Ilona (Zalasdi Miklósné). Kornis György az, a kinek Kovácsoczy Farkashoz írott levelét alább adjuk. Életrajzi adatai teljesen ismeretlenek. Kőváry és Nagy Iván nem is említik Kornis Farkas fiai között, pedig hogy az volt, világosan bizonyítják édesanyjához, Kornis Farkas nejéhez: Bethlen Krisztinához írott levelei, melyeket az Erdélyi Múzeum kézírattárában a Mike-féle gyűjteményben őriznek.²

Édes anyjához írott leveleiből csak annyit tudunk róla, hogy gondos nevelésben részesült, mert 1588-ban a heidelbergi,

¹ Tört. Tár 1884. 547. köv. II.; Liber Regius XXI. 103. I.

² E levelek közül kettőt közöltem folyóiratunk 1898. évfolyamán 278. s köv. II., az egyik Heidelbergae 24. februarii 1588.; a másik Páduában Szent-György havának második napján 1593. kolettel van írva.

1593-ban pedig a páduai egyetemen tanult. Életéről azonban tovább semmit sem tudunk.

Az itt következő levelet a kor egyik legkiválóbb szereplőjének, a szeplőtlen jellemű és nagytehetségű Kovácsoczy Farkas-hoz, Báthori Zsigmond kancellárjához írta; a ki a következő évben egyike lett az eszelős zsarnok Báthori Zsigmond áldozatainak.

* * *

Illustris ac magnifice domine: Rem justissimi triumphii et maximi gaudii statuo esse, quod M. V. teste locupletissimo in haec tempora inciderit, actas nostra, quae patriae otium ac quietem pulcherrimam, principem praesentis saeculi laudatissimum, item vitae futurae optimam, legum judiciorum virtutumque omnium tribunal aequissimum produxerunt. Ea semper opinio de celsitudine, ejus mihi meoque animo insedit firmiter, nunquam enim fore putavi ut ex familia Bathorea perillustri et perantiqua inglorius aliquis exiret, rex aut princeps maxime si illi ad animorum virtutumque vires producendas amplius satis campus relinqueretur. Contra quam illi familiae sanguinariae caesarum accidit, quae tot admodum prodigia ac monstra natura in illo orbis terrae amplissimo dominio, quot caesares, tot pater Reip. quot imp. tulit, quibus non solum Reip. libertas omnis deflagravit, sed etiam univrsam prope imperium concidit. Ad illam itaque summa virtute familiam, omni officio prosequendam et M. V. diis terrae nostrae magnitudine animi ac consilij aequalem colendum vellem ita instructus rectis studiis bonisque artibus reverti possem, ut quod Livius de illo dixit quocumque natus loco essem fortunam ipso mihi jacere posse judicarem. Verum arduum hoc et summi laboris, paucisque a superis concessum, veniam attamen domum nonnulla jurisprudentiae et historiarum minori logices et phisicae cognitione, non quo nomino, harum non sancta, pulchra, nostra hominibus magis admirabilia, sed quia exemplo multorum didici magis necessariam nobis esse jurisscientiam et consilium M. V. pluribus ex litteris idem esse intellexi placuit juri majorem impendere operam et recta uti viae in qua quidam. Si me errantem M. V. deprehenderit, secunda enim virtus est moneri velle et prima abire ab errore, magno-pere oro me retrahat, paratum ad omnem medicinam, dirigat, corrigat; sin vero probabit institutum laudet et in hoc tramite gloriae virtutumque pergere jubeat. Illud certe magnis vel potius precibus omnibus contendo, ut parentis animum inclinantem eriget, horteturque desiderio meo plures adjiciat annos, ne me cursum secundum tenentem vella colligere jubeat, quin forti animo hilari et benigno relificet petitioni nostrae, id quod si

fecerit, beati orem me longe Polycrate illo aut Phedio summae felicitatis exemplaribus iudicabo et omnia mea M. V. me debere constanter credam. Bene vale illustris ac magnifice domine, et me favore tuo ut facis complectere.

Patavii 4 non. april. 1593.

Servitor M. V. observantissimus

Georgius Kornis.

Külezim: Illustri ac magnifico domino dno Wolffgango Kovachioezi, supremo cancellario et consiliario . . . principis Transylvaniae . . . ac patrono mihi longe observando.

(Eredetije az Erdélyi Muzeum levéltárában. Mike-gyűjtemény I. k., utolsó fasciculus.)

Közli: DR. VASS MIKLÓS.

H u m a n i s m u s .

(A felnőttek tanítására.¹)

A múlt hetekben tanítottam: a *becsületességről*, az *igazságosságról*, a *mások tiszteletéről*, a *kegyeletről*, a *hazaszeretetről*, az *állatok* és *gyümölcsfák védelméről* . . . tehát mindannyiszor humanus, emberies, keresztényies igazságokat ismertettem meg veletek. Annál inkább hiszem, hogy könnyű lesz ma nekem megmagyaráznom, hogy *mi az a humanizmus?* . . . mert én ma egyenesen a humanizmusról akarok előadást tartani.

A humanizmus — latin szó; magyar jelentése annyi, mint: emberszeretés, emberség, nyájasság. A kiról tehát azt mondják: *humanus ember*, annyi, mintha azt mondanák: *emberséges ember!* Tehát a kegyes, jóságos, szelid, becsületes jó emberről mondhatják csak, hogy — humanus.

Kedves ifjak! el ne felejtsetek, hogy az ember *testből* és *lélekből* áll. Teste szerint minden ember *állat* és éppen azért az emberi testben állati indulatok vannak. Az ember azonban lelke szerint — Isten képére és hasonlatosságára van alkotva. Az embert tehát *valódi emberré* nem a teste, hanem *a lelke teszi*. A *test*, a benne levő állati indulataival arra törekszik, hogy a lélek is állatiassá legyen; a *lélek* pedig a test indulatait fékezni törekszik az ő isteni hatalmánál fogva, mintha szüntelen figyelmeztetné, hogy te nem egy vadállati, hanem emberi test vagy! . . .

A melyik emberben a testi, az állati indulatok uralkodnak a lélek felett, az az ember csak névleg ember, valóságban pedig állatember. Azért mondja az Ur Jézus: *a test a lélek nélkül meghalt állat* . . . Ilyen állatemberek a részegesek, a kik annyit isznak önvesztükre, hogy az állatoknál is oktanabbak lesznek . . . Ilyenek a falánkok, dobzodók, a kik mint a hizlalóban levő barmok: mértéket nem ismernek ételben italban. Ilyenek

¹ Nemzeties irányu vallástanítás.

a gyönyör hajhászók, kik táncz, élvezetek s más földi jóknak adván magukat: önkezeikkel ássák saját sirjukat. Ilyenek a szívtelenek, az önhaszon lesők, kik embertársaikra nézve vérengző vadállatokká fajulnak. Ilyenek a durva, vad, hitetlen, rosszindulatu emberek, kik előtt nincs semmi szép, jó, igaz és szent. Az állat rug, harap, dőf, ha ingerlik. Az állatember is a legkisebb bántalomért haragra gérjed, boszút áll . . . pedig az ilyen boszúálló cselekedetet nem lehet humanus, emberies cselekedetnek nevezni, hanem inkább inhumanus, *embertelen*, vagy állati cselekedetnek lehet mondani csak.

Humanus, *emberies cselekedet* csak az lehet, mi a lélek nemességéből származik, miből ki van zárva minden állati durvaság . . . Még a jóltevés sem mindig jóttevés . . . Ha te a szegényt ötször-hatszor fárasztod magadhoz, míg neki valamit adsz, vagy összeszidod s ez által megkeseríted azt a falat kenyeret is, mit Isten nevében nyujtasz nekie: hát ez nem jótétemény, vagy legalább is nem emberies, nem humanus cselekedet. A jót jól is kell tenni. Ha adsz, azt add jó szívvvel, szemrehányás nélkül, vagy a hogy az Ur mondja: *ne tudja a te balkezed, mit cselekszik a te jobbkezed.*

Mikor tehát halljátok az igazán jóltevő emberről, hogy azt mondják róla: „*ez már humanus ember*“, ti akkor azt értsétek alatta, hogy az a jóltevő ember: „*emberséges ember*“. Mikor pedig a *jótettről* halljátok mondani, hogy az „*humanus cselekedet*“, ti úgy értsétek mindig, mintha azt mondanák: „*emberséges cselekedet*“.

Én ezt a humanus, emberies, *emberséges* kifejezést egy találóbb szóval nevezem meg és azt mondom: *keresztényies*.

A jó cselekedetet akárki hajtsa végre, akár keresztény, akár nem keresztény: mégis keresztényies cselekedet az . . . A ki a jót jól teszi, keresztényhez illőleg cselekszik.

A világverő Atillának, a hunok hatalmas királyának ki ne hallotta volna híret közületek? . . . Az ős székelyeknek e győzhetetlen királya, mikor a nagy világ egy részét, mint az istenostora végig korbácsolta, hogy a bűnbemerült világot észére térítse — Rómához, az ó-kor világhírű városához ért. A belakók reszkettek, mint a nyárfalevél . . . azt hitték, hogy senkinek se kegyelmez, mindenkit legyilkoltat s a fényes palotákat földig ontatja, hogy kő kövön ne maradjon belőle. A város-

ban levő papok --- papi ruhát öltve magukra, nagy tisztelettel kimentek Átilla eleibe és a főpap ékes beszédben szólva hozzája, a többek közt azt is mondotta: meggyőzted a nagy világ minden hatalmas királyát, még csak a leghatalmasabb királyt nem győzted meg. Mutasd meg uram, hogy a leghatalmasabb királyt is letudod győzni: azért *győzd meg magadat* és kegyelmezz meg ennek a szép városnak, mely félve és reszketve hódol meg előtted . . .

A nagy hun király a leghatalmasabb királyt is meggyőzte, *önmagát*: a városba még be se ment és senkinek egy haja szálát se bántotta.

Tehát ő kegyelmesen, humanusan, keresztényiesen cselekedett, pedig ő nem volt keresztény . . .

István királyról, kit szent Istvánnak is neveznek, azt olvastam, hogy ellenségei összeesküdtek ellene s bérgyilkost fogadtak fel, hogy megölessék. A bérgyilkos belopódzott a királyi palotába. Éjjel volt, mindenki aludt. A gyilkos a kifent kést már felemelte, hogy István királynak szívébe meritse. A holdvilág reszkető sugáiraival tekintett alá, mintha figyelmeztetni akarná a gyilkost: te elvetemült ember! tekints erre az alvóra, — hát megölheted-e ezt a kegyes, ezt a becsületes, ezt a szent embert? A gyilkos az alvó királyra tekintett s annak szelid ábrázatja annyira meghatotta, hogy megborzadva alávaló tettétől: a kést kiejtette kezéből. A zörejre a király fölébredt s mikor az előtte térdeplő embert látta s megtudta tőle szándékát, de látta bűnbánatát, megtérését is: a király megbocsátott a gyilkosnak. István királynak ez a kegyelmes tette: humanus, emberies, keresztényies cselekedet volt. Jézus még a keresztfán is ellenségeiért imádkozott: *Atyám, bocsáss meg nékiék, mert nem tudják, hogy mit cselekszenek.*

Lajos magyar királyról, kit nagynak nevez a történelem, az van följegyezve, hogy olaszországi hadjárata alkalmával, hadseregének egy folyón kellett keresztül gázolni. A folyam meg volt áradva s hogy seregét veszélynek ki ne tegye, egy ifjat bizott meg, hogy kémlelje ki, hol lehet legkönnyebben átmenni rajta.

Az ifju a király parancsára azonnal vízbe ugratott lovával, de az áradat sebes lévén, az ifjut elsodorta. A nagy király látva az ifju veszedelmét, azonnal utána ugratott és kimentette a bizonyos halálból.

A nagy király e tette — humanus, emberies, keresztényies cselekedet volt.

Hát Szapári Péter humanus cselekedetét ki ne ismerné közületek?... Ezt a derék magyar vitézt Hamzsa bég, török vezér elfogatta és több keresztény társával együtt a fogság ideje alatt rettenetesen kinoztatta. A többek közt ekébe fogatta és szántatott vele és korbácsütésekkel addig verte, míg a vér ellepte. Azonban fordult a hadi szerencse koczkája: a magyarok győztek, Szapári felszabadult a fogságból és Hamzsa bég került oda és éppen a Szapári foglya lett. Száz ember közül kilenczvenkilenc boszút állott volna a kiállott szenvedésekért. „Na török! jaj most neked! ha engem kinoztál — elkinozlak én úgy, hogy még az ellenséged is megsajnál!“ Így szólt volna akárhány. És mit tett Szapári Péter? kinozta-e?... boszút állott-e?... Nem! — megbocsátott... hisz ő keresztény volt s a Jézus ötlet arra tanította: *bocsáss meg az ellened vétőknek nem hétszer, hanem hetvenhétszer is. Bocsáss meg még ellenségednek is. A ki téged kövel hajít — hajítsd vissza kenyérrel.*

Szapárinak cselekedete humanus, emberies, keresztényies cselekedet volt.

Nem folytatom tovább!

Ugy hiszem ennyiből is megértettétek, hogy kit lehet humanus, azaz emberséges embernek nevezni, és hogy miféle cselekedetről mondhatjuk, hogy az humanus, azaz emberséges, keresztényies cselekedet.

Ne engedjétek hát, hogy az állati, a testi szenvedélyek uralkodjanak felettetek, hanem lelketek isteni erejével: legyetek ti urai testi szenvedélyeiteknek. Ember voltotokon, jó hireteken, neveteken, becsületeken állati indulattal mocskot, homályt ne ejtsetek. Az igazság utjáról, melyet Jézus evangéliumának igazságai, mint meg annyi fényes szövétnekek világosítanak: le ne térjeteek. Tisztelettel viseltessetek mások iránt, mert a ki a tiszteletre méltó embereket megtiszteli: magát tiszteli meg. A szent helyek, emlékek iránt, hol a nemzet, vagy a vallás nagy eseményei történtek, vagy örökítették meg — és elődeitek sirhalmai, sírkövei iránt kegyelettel viseltessetek. És szeressétek ezt a mindent adó magyar hazát — „mely véd és eltakar!...“

„Fényes neved van már most is,
Fényes név a magyar neve,

De te tedd még fényesebbé,
 Hogy a nap sáppadjon bele
 S boruljon le előtte mind
 A ki csak él e világon, —
 Mint a csengettyü szavára:
 Hit beszéljen, ész megálljon.

— — — — —
 Annak neve, annak képe
 Álljon mindég szent oltárként
 Szíved, lelked közepében
 És hogyha kell, halj meg érte...
 — — — — —

Igy szerették őseink a magyar hazát, így szeressétek ti is. Hire, neve, dicsősége érdekében, minden áldozatra készek legyetek. Az állatoknak legyetek kegyelmes urai, védjétek, gondozzátok és erejük felett ne terheljétek — és ha tápláltatásotokra életétől megfosztjátok is: azt se hajtsátok kegyetlen kínzásokkal végre. Sőt még a gyümölcsfákat, növényeket se rongáljátok, hanem azokat is védelmezzétek szükség szerint.

Szóval: *legyetek emberséges emberek*, soha meg nem feledkezve szent könyvünk ama szavairól: *mi mindnyájan az Istennek élő templomai vagyunk és az Istennek lelke lakozik mibennünk.*

RÉDIGER GÉZA.

G y ö n g y m o n d a t o k .

(Ujkori írótól)

H i t .

A hitelvek tizmillió keresztényt öltek meg kínhalállal; az erkölestan megsem karczolt senkit is. *Voltaire.*

A hit szüli a társadalmi erényeket. A vallás, mely a jutalmazó és büntető egyistenben hinnünk parancsolja, a legerősebb támasza az erkölesiségnek és politikának. *Chateaubriand.*

Az okos ember sokat gondol s keveset hiszen; az oktalan nem gondol, de annál többet hiszen. *Kisfaludi Károly.*

A szegénynek drága kincs a hit,
Türni és remélni megtanit;
S neki, míg a sír rá nem lehel,
Mindig türni és remélni kell. *Arany János.*

H i t e l .

A pénzt kikölesönözött hitelezőnek nevezik, s nem is ok nélkül, mert kiadott pénze megkaphatása felől erős hitre van szüksége. *Saphir.*

A hol csak pénznek és fényűzésnek van hitele, ott a becsület hitele lejár. Így van ez az asztalozási tulzásnál, szerencsejátékoknál, és nézőjátékokban. *Lambert ögrófné.*

Tudatlanoknak hinni annyi, mint szándékosan csalódní. *Petrárka.*

Szeretőnek, vagy annak, a ki tőled vár valamit, soha se hidj. *Petrárka.*

H i u s á g .

A hiúság, mint telhetetlen keselyű, prédája fogytán magát tépdési. *Shakespeare.*

Az emberek a hiúságot csak bőrükkal vetkezik le. *Saphir.*

Hogy jár el a természet, hogy az emberben a magasságot és aljasságot összekösse? hiuságot vegyít azok közé. *Schiller.*

A hiuság tetszvágyó, csélcsap, és változékony; azonban külső magatartása udvarias. *Kant.*

Minden hódítási fény az emberek hiuságának hizeleg. *Lafontaine.*

A hiuság vágyait kielégíteni az emberek boldogságának elsőrendű osztályába tartozik. *Sand György.*

H i z e l g é s .

Hatalmas kútfeje a szerencsének, mikor az ember hátgerinczét egy nádszál képezi (hajlongás). *Hugo Victor.*

A legfurfangosabbakat is vízre viszi a hizeleg, s nincs oly sületlen és nevetséges dolog, mit el ne nyelessünk velek, ha magasztalással füszerezzük. *Molière.*

Ha a fejedelem itkányos, udvaronczaí vidornak nevezik; ha fekete, barnának; ha bolond, nyíltszívűnek; ha ostoba, ártatlannak. *Saphir.*

A hizeleg a maga lágy kötelékeit és sima igáját csak a hű lelkekre rakja. *Hagedorn.*

Minden jogaínk között legrégíbb az, hogy szemeínk után füleínek ís megnyítjuk, s mind az, a mi hizeleg, tetszik, bár merről jőjjön ís. Kedves szavaíért soha senkit sem vertek meg. *Corneille Tamás.*

H i v a t a l .

Az új tisztesség olyan, mint az új ruha, mely nem jól talál a testre, míg azt gyakran hordva megszokjuk. *Shakespere.*

Hivatali kötelességűnk azok ítélík meg leghelyesebben, kiknek közvetlen szükségök van reánk. *Czuczor.*

Bármily nehézségekkel járjon ís a hivatali állomást megnyerni, annál ís csípősebb és bajosabb arra érdemesűlni. A kiről azt kérdík: miért nyerte el az állomást? könnyebben veszi, mintha azt kérdének: miért nem nyerte meg. *La Bruyère.*

A ki hivatalba lépett, nem igen gondol oda, mint viselje magát másokkal szemben, erre szabályul veszi állomását s állapotát: innen ered a feledés, elbizakodás, kérkedés, gorombáskodás, hálátlanság. *La Bruyère.*

Hóditás.

A hóditó bármily buján tenyészsen, nem tud meggyökerezni a földben, s kivesz belőle, mint a vízi gyom, ha a mocsár kiszárad.
Jókai.

A valódi hóditók jó törvényadók is, hatalmuk tartós: e nélkül a hóditás csak lezúgó áradás. *Voltaire.*

Az emberiség a hóditó miatt nyög, s míg ez él, azon egy reménye van, hogy egykor sírja felett mosolyoghat. *Id. Dumas Sándor.*

Mindig futni, nem tudva, hová, — mindig városokat venni bé, nem tudva, miért, — és mindig végrehajtásért gyötrődni tudva-levő czél nélkül: oly dolog ez, a mit nem helyesel jó gondolkodás.
Fontenelle.

Hon. Honszeretet sat.

Boldog, kinek szép hont adának
A sors örök törvényei,
Hol a szellem szelid nyomának
Láttatnak nyilván jelei. *Kölcsei.*

Él magyar, áll Buda még! a mult csak példa legyen most,
s égve honért bizton nézzen előre szemünk. *Kisfaludi Károly.*

És ha néha, jobb időkben a pohár
Bútemetni köztünk kézről-kézre járt;
Ott is a hon éltetését zengte szánk,
Ott is a hon megvetőit átkozánk. *Petőfi.*

Jó király alatt az embernek van hazája, de gonosz alatt nincs.
Voltaire.

Születésünk helyétől távol a természet mintegy kisszerübben
tünik fel előttünk, s nem látszik többnek, mint annak árnyéka,
a mit vesztettünk. *Chateaubriand.*

A haza ott van, a hol a lélek meg van lánczolja. *Voltaire.*

Minden föld ugyan hazája
A jó embernek — való;
De mégis születte tája
Mindennél elébbvaló. *Csokonai.*

Gyűjtötte: KISS MIHÁLY.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Eötvös és Kemény. Irta *Bodnár Zsigmond*. IV. 323 l., nagy 8 r. Budapest, Eggenberger-féle könyvkereskedés. Két hatalmas, nagy tanulmányt foglal magában e könyv bölcseleti irodalomtörténeti írónktól. A maga bölcseleti elve, „erkölsi törvénye“ alapján írta meg szerző e tanulmányokat. A mivelt olvasó érdeklődéssel fogja olvasni és a kik az irodalomtörténetet hivatásosan művelik, összehasonlíthatják más hasonló tárgyú értekezésekkel. E két nagyobb munkán kívül még kisebb értekezéseket is közöl az író a terjedelmes kötetben, „A tragédia“, „A vallás keletkezése és fejlődése“, „Régi magyar nyelvünk“ czim alatt. A vallás kérdésénél is megkísérti alkalmazni erkölsi törvényét, az idealismus és realismus váltakozását, de talán nem annyira megmagyarázza a vallást, mint inkább elméletének bizonyítására példákat keres a vallás fejlődésében.

A könyvet két kisebb cikk zárja be: „Eötvös életrajza“ és „Az érettségi vizsga kérdése“.

A csinosan kiállított könyv ára 5 kor. Ajánljuk olvasóink figyelmébe.

Vörösmarty és krónikásaink. Irta *dr. Kiss Ernő*. Különlenyomat az „Erdélyi Muzeum“ 1904. évf.-ból. 18 l. Kolozsvár, Ajtai K. Albert könyvnyomdájából. Vörösmarty epikus művei iránt különös előszeretettel tapasztalhatunk irodalomtörténeti írónknál. Szívesen foglalkoznak a költő efajta műveivel, mert bővebb anyagot nyújtanak a tanulmányozásra. Az elemző észnek igen hálás tárgy. E füzet írója már több figyelmet keltő tanulmányt tett közzé Vörösmarty epikájáról. Ismertette főleg azt a hatást, melyet reá a más nemzetbeli eposírók közül Vergilius gyakorolt. Jelen tanulmányában azt vizsgálja, hogy a költő nagy eposához, kisebb elbeszélő költeményeihez s továbbá drámáihoz honnan vette az anyagot. Anonymus és Thuróczy krónikásainkat mutatja fel olyanokul, mint a kiknek elbeszéléseiből merített. Az elemzésében tiszta és gyakorlott tollal irt füzet értékes gyarapítása a Vörösmarty-irodalomnak.

KÜLÖNFÉLÉK.

JÓKAI MÓR.

Május ötödikén vesztette el a magyar nemzet legnagyobb íróját. A természet pompáján lépett át az örökkévalóságba.

A regényírásnak az atyja Scott Walter volt. Majd jött Dickens és mások. Minden nemzetnél támadt egy-egy kiválóbb regényíró. A természettudományok százéve az elbeszélő művészetnek is nagy korszaka. De tünényesebb író e korszak történelme alig fog ismerni, mint a milyen a francziáknál id. Dumas Sándor és a magyaroknál Jókai Mór volt.

Méltán siratta el a legfényesebb gyászszal nemzete.

Művei a legragyogóbb képzelem, és tárgyra, a mi eszményileg szép, kedves s a mi jó és fenséges; művei mindig gyönyörködtetők, mindig felemelők és az emberiség láthatárában mindig nemzetiek, művei halhatatlanok . . .

Jókai nemzetével élni fog.

Ferencz József püspök látogatása. Főtiszt. Ferencz J. püspök úr május hónapban meglátogatott a duna-tiszamenti körben két egyházközséget, miről az alábbi tudósítást adjuk:

A főt. püspök úr látogatása alföldi hiveinknél Füzes Gyarmaton és Dévaványán örökre emlékezetes marad ez egyházközségek történetében s feledhetetlen azoknak lelkében, a kik ez ünnepségeken megjelenhettek. Az alig két évvel ezelőtt alakult füzes-gyarmati egyházközség a mult év november havában templomszentelési ünnepet tartott, melyre a püspök részint a kedvezőtlen idő, részint gyengélkedése miatt nem mehetvén el személyesen, titkársa által képviseltette magát, de ígéretet tett, hogy a tavaszi kedvező idők beálltával személyesen megfogja látogatni kedvelt új gyülekezetét. Folyó évi május hó 28-án jelent meg Füzes-Gyarmaton Végh Mihály egyh. és püspöki titkár, Józan Miklós duna-tiszamenti egyházköri esperes és Gyulay Lászkó egyh. tanácsos afiai kíséretében. Lélekemelő látvány volt az a szeretet és tiszteletteljes fogadtatás, melyben részesült s a mely egész otlóléte alatt körülövezte. Szeretettől sugárzó lényét igaz szeretettel halmozták el. Igazságokat, magasztos ígéket hirdető beszédeit áhitatos szívek fogadták s zárták magukba. Lelkesedés, ihletség hatott át mindnyájunkat, a mint Józan esperes, Balás András hódmezővásárhelyi lelkész és Gálffy Kálmán helybeli énekvezér-tanító afiai által igazi hitbuzgósággal gondozott gyülekezet a főpásztornak apostoli szavaira erősebb hitre, mélyebb szeretetre, s bizóbb reménységre buzdult. Püspökünk úgy az anyagi, mint lelki ügyek vezetését megvizsgálva, azok felett teljes meglegedését fejezte ki s további kitartó lelkesedésre, hitbuzgóságra s az egyház iránti szeretetnek már eddig is oly meglepő cselekedetekben nyilvánításának tovább folytatására lelkesítette füzes-gyarmati testvéreinket. Hasonló szép emléket hagyott maga után a dévaványai egyházközségben tett látogatás. Ide május 29-én érkezett meg növekedett kíséretével. Fényes fogadtatás fejezte ki a személye iránt érzett tiszteletet. Felekezeti különbség nélkül siettek megadni főpásztorunknak azt a tiszteséget, melyet az ő apostoli személyisége méltán megérdemelt. Itt is megvizsgálta az egyházközség mindennemű ügyeit, melyeket Lázár Dénes tanító gondoz, s ő maga is lelkesülve lelkesített minden szavával, minden cselekedetével. Méltán fejezte ki egyházunk egyik érdekekben megöszült tagja: „Fél századja ismerem s vagyok mély tisztelője s lelki barátja az én kedves püspökömnek, de csak most ismertem meg teljesen az ő apostoli ihletségét“. Május hó 30-án érkezett vissza a püspök úr Kolozsvárra. Egy nemes és magasztos munka hűség

teljesítésének jól eső érzetét hozhatta magával. Isten áldása legyen e püspöki látogatás munkáin! Isten áldása legyen gyülekezeteinken, nagybuzgalmu vezetőiken s nyerjen teljesebbé e mondás: vivat, crescat, floreat!

(t.)

Egyed Ferencz nyugalomba vonulása. Hol a Kornisok ősfészke emelkedett s a Homoród vize szélesebb völgyben foly az Olt felé, egy szép kilátást nyújtó magasabb helyen épült községben, Homóródszentpálon munkált mint pap több évtizen keresztül. Most nyugalomba vonul. Megérdemlett nyugalom. A hős Kornisok a mult harcaiban elvesztek; de a honnan csatára szálltak ki, a község, népük megmaradt s megőrizte a hitet és crényt. A ki három és fél tizévvvel ezelőtt vette át e nép vezetését, mint gondolkozó fő, tanult pap és kitünő gazda, hitében erősödve, az anyagiakban meggyarapítva hagyja hátra . . . Lássá sokáig munkájának gyümölcseit! . . .

A brit és külföldi unitárius társulat idei nagygyűlése pünkösd hetében Londonban egyike volt a leglátogatottabbaknak. Az ország minden részéből számosan jelentek meg a gyűlésen. Magából a fővárosból az unitáriusokon kívül a testvér protestáns egyházakból is többen voltak jelen mint vendégek. Az érdekeltséget növelte kiváló külföldi képviselők részvétele. Németországból Wendt H. H. jénai egyetemi tanár, — kit Carpenter Estliu J. tanár vezetett bé, Amerikából Lyon brookline-i lelkész, Franciaországból Bourrier vett részt az évi gyűlésen. Magyarországból Ferencz József püspök üdvözlő levelet küldött, Sweitzból a Verein für freies Christenthum elnöke s Hollandiából a Protestantenbond tanácsa. A külföldi képviselőket Sharpe Arthur elnök és Armstrong Richard Liverpool jeles szónoka üdvözölték. Az istentiszteleten Tarrant lelkész mondott emelkedett szellemű egyházi beszédet. A gyűlés örömmel vette tudomásul, hogy az évi bevétel hatezer shillinggel több volt, mint az előbbi évben, összesen 171.980 sh. Sharpe A. elnök a külföldi képviselők tiszteletére a Holborn Restaurantban nagy ebédet adott, melyen egyebek mellett elismerő szavakban méltatták Sharpe sikeres elnökségét, Bowie titkár és a központi tanács lelkiismeretes munkáját. Jövő évre elnöknek választották Kenrick Williamot, a híres államférfi Chamberlain József közeli rokonát, Birmingham város volt polgármesterét, kinek multja kezesség arra, hogy a brit és külföldi unitárius társulat vezetése jó kézre bízott.

Bourrier beszéde. A brit és külföldi unitarius társulat gyűlésén Bourrier, az ismert francia pap protestánsná levéséről figyelmet keltő beszédet mondott. Ismertette a francia róm. kath. papság helyzetét és magára térve ezeket mondotta: . . . „Elérkezett az idő, a

mikor már többé nem tudtam küzdeni a világosság és a tények bizonyossága ellen; lelkiismeretem hangja túlkiáltotta szívemet. Szeretett szülőimet, barátaimat, s ha nem is hiba nélküli, de mocsoktalan húsz évi papi szolgálattal kiérdemelt tisztas állásomat hátrahagyva, kiléptem. Ez 1895-ben történt. Hova menjek? Teljes szívvel keresztény és hívő voltam, és csatlakoztam a reformált egyházhoz. De először a párisi prot. theol. facultas padjain foglaltam helyet, hogy a szükséges tanulmányokou átmenjek. És mondhatom, hogy ott találtam meg az én „útamat Damaskusba“. A római klerust elhagytam, de még nem voltam fölszabadulva. A pápa, a conciliumok, a biblia betűje — a meddig az ember e különböző tekintélyek közt hanyattatik, olyan mint egy pórásra kötött szélhabda, fölszállhat, de nem repülhet és mindig vissza kell térnie a kiinduló pontba. Lelkésztársaim, kik a nélkül tettek kísérletet, hogy magukat a külső tekintélyek alól fölszabadították volna, ide s tova hanyattak a tanbeli minden szélfuvás által. Némelyek az atheismus legrosszabb tagadásaiba estek, mások a dogmák számát apasztva hiányos orthodoxyában állapodtak meg a legfélekeztesebb szellemmel. Én Sabatier Auguste tanítványa lettem. És sohasem tudom kifejezni eléggé az én elismerésem azért, mit tanításának köszönök. A modern protestantismus dicsősége inkább theologiai intézeteiben áll, semmint missióiban. Azok a modern tudósok, kik a kereszténységet összhangba hozták az újkor gondolkozásával, nagy munkát vegeztek. . . . Elmúlt az az idő, mikor valaki egy orthodoxyiát azért hagy el, hogy egy más orthodoxyiát öleljen át. De hogyha meg is tisztítottam hitemet, mondhatom, hogy azért megtartottam. Keresztény vagyok aunya, mint a mikor anyám keblén nyugodtam. Megtartottam ugyanazt a bizó hitet, ugyanazokat a reményeket és ismétlem ugyanazt az imát. Megtagadtam a babonát és hazugságot, de nem lettem hitehagyott. Közösségben tudom magamat mindazokkal, kik az apostolok hitét hirdetik és együtt imádkozom azokkal, a kik az Atyát, az egy Istent imádják. Nem közösitek ki senkit, nem tagadok ki senkit, kivéve azokat, a kik másokat kiátkoznak. Ebben a szellemben, ezzel a hittel indítottam meg a „Chrétien Français“-t . . . Szét kell törni a láncokat, melyek a francia papságot a római Curia igájába kötik. . . . Párisban a Montmartre magaslaton épült templom ajtója felett Franciaország úgy van lefestve, hogy a Szent-Szív előtt térdel, s ezzel a felírral „Gallia poenitens et devota“. Valóban Franciaország sokáig térdelt a vatikáni bálvány lábainál. Most kezd fölemelkedni onnan. Nincs egyébre szüksége, csakhogy szemét a

szabadság szobra felé fordítsa. Franciaország szabadságot akar, a nélkül, hogy az evangelium Krisztusát elhagyná“.

X. Pius és Franciaország. XIII. Leo után Venise (Velenze) püspöke jutott a pápai székbe; de a mily öröm volt ez az olasz királyságra, a vatikáni pártban éppen oly lehangoltságot idézett elő. A Vatikán tizenhét száz esztendő alatt vajmi keveset változott. Ugyanazok az érdekek, ugyanazok a cselszövények és ugyanazok az alakulások. Most is, mint régen, van a pápai udvarban francia párt, imperialista párt, spanyol párt. És e különböző pártok mindig arra törekednek a conclaveban, hogy olyan pápát válasszanak, ki az ő politikájukat juttatja érvényre. A mostani helyzetről a Journal de Geneve a következőket írja:

„A francia párté volt a két előbbi pápa, IX. Pius és XIII. Leo. IX. Pius III. Napoleon császárságát az elhasználásig kihasználta és XIII. Leo ugyanezt a politikát akarta folytatni a köztársasággal szembe, habár több önzetlenséggel, mint előde a császársággal tette. Szóval e két pápa úgy gondolkodott, hogy legértékesebb része a róm. kath. egyháznak Franciaország concordatumával, negyvenhárom milliónyi budgetjével, munkájával, termékeny lelkesedésével és mindenkifelett azzal az erkölesi befolyással, melyet egy oly világ közepett gyakorol, mely meg van szokva ahhoz, hogy eszméket, hangot és eljárásmodot a pápaságtól kérjen . . . IX. Pius és XIII. Leo tehát francia pápák voltak, az első reactionarius iránynyal, melyben egyéb iránt osztozott vele a hivatalos Franciaország; az utóbbi szabadelvű iránynyal, mely úgy látszott, mintha a mostani eszméknek visszfénye lenne. Egy pillanatra azt lehetett hinni, hogy egy új francia pápa következik Rampolla bibornok személyében, ki XIII. Leonak munkatársa volt és soha sem rejtette el, hogy ki iránt érez rokonszenvet és előszeretetet. De Vilmos császár valószínűleg úgy találta, hogy a francziáknak igen nagy befolyása van a Vatikánban s szövetségesétől és barátjától, Ausztria és Magyarország uralkodójától azt kívánta, hogy ujtsa fel a régi veto-jogot és Rampolla bibornokot zárja ki.

Ezért, hogy X. Pius választott pápának. Pius jó olasz püspök volt. Értett ahhoz, hogy hogyan járjon el, hogy a kecske és a káposzta, azaz a pápa és olasz király is megmaradjon, de arra a szerepre egy kissé elégtelen, melyet a világpolitikában kell betölteni. Nem lehet azt mondani, hogy tiaráját egyenesen a német császárnak köszöni, de azt igenis lehet, hogy közvetve neki köszönheti, mert a német császár befolyása nélkül Rampollát választották volna pápának. A viszonyok

úgy alakultak, hogy mindjárt pápasága kezdetén az első látogatást Rómába Loubet, egy kath. államnak a feje tette. A pápa, kit oly emberek környeznek, kik Francziországnak nemcsak ellenségei, hanem reactionariusok és megkeményedett monarchisták, ez alkalmat arra használta fel, hogy jegyzéket küldjön a hatalmakhoz, egy nem nagyon szerencsés, szenvedélyes jegyzéket, mely a pápaságnak kedvezőtlen szerepet ad a támadások és válaszolások e sorozatában, mely, tartani lehet attól, szakadásban végződik. Mert azzal a ténynyel számolni kell, hogy a vallásügyet a kormány és az ellenzék közös megegyezéssel kikapcsolta a harcából . . . A francia köztársaság nem fogja megváltoztatni politikáját azért, hogy a pápának tetszedjék. Mi nyereségnek tekintettük, hogy Olaszország királya látogatást tett Párisban. E látogatást viszonzta Loubet az olasz fővárosban s nem gondoljuk, hogy a pápa és tanácsosai azt képzelhessék, hogy azért, hogy nekik platonikus elégtételt adjon, megsértse szövetségét. E tekintetben a francia kormány minden szavazatra számíthat.“

Combes, francia miniszterelnök ápr. hónapban egy közlakomán kijelentette, hogy szükség volt arra, hogy Franciaország a klerikalizmus jármától megszabaduljon. Ha még tovább is várakoznak, lehetlen lett volna feltartóztatniok a szerzetesek beözönlését. A kormány nemcsak a szerzetes congregatiók ellen küzd, hanem oly javaslatot terjeszt a parlament elé, mely minden kiváltságot megszüntet. De a kormány nincs a vallás és annak különböző formái ellen. Csakhogy a vallást nem kell összezavarni a klerikalizmussal. „Mi teszünk — így végezte beszédét — szolgálatot a vallásnak, a mikor azt a klerikalizmustól elkülönítjük“.

A karthausiak milliói. A francia parlament jun. 10-iki ülésében Combes miniszterelnök egy interpellatio által kihíva leleplezte, hogy őt hogyan akarták a klerikalizmus megvesztegetni. „Ha nem áldoztam volna fel — mondotta — személyes érdekemet, esküszöm, hogy kimutattam volna, mily infámiát követtek el velem szemben“ . . . Azután elmondotta, hogy két hónappal ezelőtt két milliót kínáltak neki, hogy nyújtson be törvényjavaslatot, mely a karthausiaknak kedvez. Elmondotta, hogy egy nap a ministerium vezértitkára egy embert fogadott, a ki két milliót kínált neki, ha a karthausiakra nézve kedvező törvényjavaslatot nyújtanak be s hogy a titkár az illetőnek azt tanácsolta, hogy ne lépje át Combes szobája küszöbét. Combes az illető egyénnek nem nevezte meg a nevét. A parlament ez ügyben a miniszterelnök hozzájárulásával 33 tagu vizsgáló bizottságot küldött ki.

Németországon az újra feléledt Protestantenverein mellett a szabadelvű kereszténység ápolására újabb egyesületek alakulnak. Május hóban Porosz-Sziléziában alakítottak egyházi liberalis egyesületet. Az elnöki megnyitó után Linke lelkész arról tartott előadást, hogy „az egyházi liberalismus és modern theologia nélkülözhetetlen a jelenkori protestans egyházra“. Az egyházi liberalismusnak két ellenség ellen kell harcolni, az orthodoxia és a materialismus ellen. A nehéz feladatot úgy oldja meg a legjobban, hogy következetesen visszamegy a reformatióra és a szentírásra. A reformatiótól örökölte a szabad vizsgálódás és a lelkiismereti szabadság elvét és a bibliát becsüli, mint vallásos emléket annak az időnek, mely a prófétáktól a Jézus és az apostolok koráig terjed. A vallásos nézeteknek dogmatikai kifejezését tovább kell fejteni, hogy az ne nehezédjék később teherként a jövő nemzedékekre. A liberalismusnak másfelől ápolni kell az egyháziasságot és a hol szükség ébreszteni, hogy az embernek a közösség iránt való természetes szükségérzete a legmagasabb életkörben, a vallás körében, úgy az egyesnek, mint az összességnek épületére, kielégíttessék. Ily eszményekért munkálni érdemes a fáradságra. A tetszéssel fogadott előadás után kimondták, hogy az egyesület Breslau-ban évenként nagy gyűlést tart. Az egyesülethez csatlakozásukat jelentették ki a Porosz Sziléziában levő összes szabadelvű protestansok képviselői.

Kulturkampf. A német birodalmi gyűlésen a kormány a centrupártnak azt a kedvezményt tette, hogy töröltette a jezsuitákra vonatkozó törvénynek, a melyet Bismarck alkotott, egyik pontját és így a jezsuiták, ha nem is mint szerzet, de mint egyének szabadon mozoghatnak a birodalomban. Ez a különböző protestánsokat egyesülésre ösztönzi. A Protestantenbund, a Protestantenverein, mind egyesülnek a Róma elleni harcban. És hogyha ama törvénycikkelyt törölték, ők meg azt kívánják, hogy töröltessék a birodalmi büntető törvénynek 166. §-a. E nélkül a jezsuitismus ellen sikerrel harcolniok lehetetlen. E törvény azt mondja: „A ki az Istent káromolja, vagy egy bevett egyházat és annak intézményeit, organisatioit és ritusait gyalázza, börtönnel büntetessék“. Tulajdonképp a keresztény egyházak védelmére hozott e törvény. De annak oltalma alatt a római egyház leghihetlenebb visszaélései nyerhettek legitimatíót és nyilvános elismerést és büntetlenül sérthették Németország harmincz millió protestánsának érzelmeit. A protestáns egyházak ellenben — s főleg a Luther emléke — mindig ki voltak téve — az a törvény őket ettől nem védte meg —

a jezsuiták és szövetségeseik legerőszakosabb támadásainak. A protestánsok a vallásra nézve ugyan nem tartják szükségesnek a törvény, hanem csakis az Isten védelmét. De nem türhetik, hogy az igazságot és a kritikát Róma kedvéért börtönnel fenyegezzék.

Olaszországban Denis abbét, az Annales de philosophie chrétienne szerkesztőjét ugyanaz a sors érte, mint Franciaországban Loisy abbét. Mert a „dogmatikai dictatura“ ellen nyilatkozott, kiközösítették az egyházból. Az olasz abbé a jezsuita nevelésnek ellensége. A jezsuiták nevelésrendszerét most is „a 16. százév politikai és társadalmi eszméi inspirálják, a spanyol szellem“. Eszményük „II. Fülöp mystikus absolutismusa“. A vallási igazságot úgy fogják fel, mint „az emberi személyiségen kívül levő dolgot“. Tiltakozik az ellen a nézet ellen, mely szerint a kereszténységben jelentkező kétféle szellemet a latin és német szellem különböző voltára kellene visszavinni. Ez szerinte tulzás. Kétségtelen, hogy a latin szellem az egész bölcselmet a logikában, az egész moralt a törvényszerűségben, a társadalomtant a tekintély-elvben s a vallás pszichológiáját a külső cultusban látja. De úgy véli, hogy a latin szellem hajlítható, alkalmazkodó, emberi az irodalomban és művészetben. És ebből azt a következtetést vonja, hogy nem a faji ellentétességnek kell a vallási megoszlásokat tulajdonítani, hanem azoknak eredete a jezsuiták nevelés rendszerében és az egyház dolgaiban való tulsúlyában van. E nézet elég magyarázat arra, hogy Denis abbét is Rómában az egyházból kizárással sujtották.

Rákóczi hamvai. Már nem fog annyi magyar sóhaj vegyülni a bosporusi szellők fuvalmába. A magyarok királya április 18-án gróf Tisza István miniszterelnökhez kéziratot intézett, melylyel elrendelte, hogy tegye meg a kormány a lépéseket II. Rákóczi Ferencz kétszáz év óta idegen földben nyugvó porainak hazaszállítására. A parlament — képviselőház és főrendiház — máj. 14-iki ülésben egyhangulag indítványt fogadott el, melylyel hálás köszönetet mondott az uralkodónak kegyes elhatározásáért. Az ősz Thaly, a Rákóczi-kor történelemirója, ki egy negyedszázév óta többször szólalt fel e kegyeletes ügy megvalósítása iránt, meleg szavakban emlékezett meg a királyról. A király elhatározása valóban magasztos tény, hogy, a ki az akkori Habsburgok ellen harczolt, az az iránt való nemzeti kegyeletnek útát nyitott, és jelentős azért is, mert a mig a nemzeti kegyeletet egyetemlegesen kielégíti, elvonja ama szándékok elől a lehetőséget, melyek a nemzeti szabadsághős cultuszát már-már az ultramontan politika szolgálatába hajtották volna. A királyi kézirat után Rákóczi-cultust még nagyobb szabad-

sággal gyakorolhatnak a magyarok, de e cultust már kevésbé használhatják politikájuk eszközüül az ultramontanok.

Közköztatásügyi értekezet. Berzeviczy közköztatásügyi minis-ter egy törvényjavaslatot alkotott s azt egy minden érdekelt félből álló nagy tanácskozmány elé terjesztette megvitatás és a közvélemény kipu-hatolása céljából. Az ankét több napig tartott. A napilapok bőséges tudósításokat hoztak a tárgyalások menetéről. Ezek a hiradások meg-erősítettek bennünket abban az előre megalkotott véleményünkben, hogy a törvényjavaslat egyik fél sem elégíti ki. A nemzetiségi egy-házak vezetői hatalmasan tiltakoztak ellene, mint a mindenáron magya-roisitni akarás egy erős és hatalmas eszköze ellen. Lapjaik természetesen csak szították ezt a tüzet s ma még nem lehet tudni, hogy micsoda harcokat fog felidézni e javaslat, melynek az intézkedései bizonyos tekintetben nagyon alkalmasak az életbeléptetésnél a kijátszásra. A tanácskozásban résztvett hazafias főpapok melegen üdvözölték a javaslatot. Voltak azonban olyanok is, a kik semmiképen sem voltak meg-elégedve a javaslat intézkedéseivel s úgy vélekedtek, hogy ha már egy harc felidézéséről van szó, egy fáradtsággal életbe lehetne léptetni a népoktatási törvényt a maga egész valóságában. Feltétlenül helyeseljük azt a szándékot, a mely a tanítóképzés és képesítés jogát egyedül az államnak tartja fenn. Az államnak meg kell lennie ama jogának, hogy az alkalmazottak képzettségét felülbírálhassa s sanctionálhassa. S a mi körülményeink között — bár mindenképen szegények vagyunk — nem lehet előállani azzal az érvel, hogy így az állam a felekezeteket a culturális munka egy részének vállalásától és viselésétől elriasztja. Van tér más a felekezetek részére elég, hol érvényesíthetik erejüket s a közmívelődés iránt tartozó kötelességeiket teljesíthetik.

A javaslatnak ama részétől, mely a magyar nyelv érvényesülé-sét a magyar nyelvű tanulók bizonyos százalékától teszi függővé, a magyar nyelv szempontjából nem sokat várunk. Annak a tanítónak lesz esze ahhoz, hogy mindig csak annyi magyar tanulót engedjen be iskolájába, hogy a százalék ne legyen meg. Ez különösen nálunk, az erdélyi részekben, még félrendszerabálynak sem mondható. Többet vár-nánk egy olyan törvénytől, a mely kimondaná, hogy állami iskola állítandó fel mindenütt, a hol nincs a törvénynek minden tekintetben teljesen megfelelő iskola. E szempontból kellene már egyszer a nemze-tiségi iskolákat szigorú vizsgálat alá vetni s a vizsgálat eredményéhez képest intézkedni.

Mi ezek szerint a javaslatról nem várjuk ezt az eredményt, melyet alkotója remél, de mint a multhoz képest haladást jelzöt, üdvözöljük s kívánjuk életbeléptetését. (G. K.)

Unitárius elemi tanulók. A folyó tanév elején beiratkozott elemi tanulók közt 5365 az unitárius. (410-el több, mint a mult tan-évben.) Az összes hazánkbeli elemi iskolás tanulók száma 308,099.

A népiskola Oroszországban. A népiskolák száma az orosz biroda-dalomban a legujabb kimutatás szerint mintegy harminczhétezer. Fentartá-

suk kerül 15,601.669 rubelbe, a mely összegből csak egy nyolezadot és még valamit fedez a kormány. A birodalomban 7,250.000-re megy az olyan iskolakötelesek száma, kik egyáltalán semmi nevelésben nem részesülnek. Jellemző, hogy az egész Szibériában és a közép-ázsiai provinciákban egyetlen egy iskola van, a Tomsk városbeli.

A német tanítók Königsbergben. Négyezeren jöttek össze a régi koronázó porosz városban, Kant születése és működése helyén pünkösdi hetében a német tanítók. Az ünnep és a hely egyaránt emelte a lelkesedést. Herder, Diuter, Herbart és mindennekfelett Kant e városban élt és tanított. Dr. Busse éppen Kantról olvasott fel, kifejtve főbb vonásokban bölcselmét, megvilágítva a magasabb fogalmakról: szabadság-, halhatatlanságról, Istenről való tanítását és felmutatva a Kant nézeteinek a tanítói elhivatást illető nagy jelentőségét. A tanítónál legfőbb, hogy saját személyiségét vigye belé a tanításba, hogy azzal hason a gyermek személyiségére. Kant a kötelesség fogalmát etikájába középpontjává tette és a tanítói elhivatásnak is a kötelesség fogalma a középpontja. És Kant, a ki az ő tanítását élte is, ki életét az igazság- és az emberiségnek szentelte, a kötelességteljesítésre eszményképe lehet a tanítónak. A gyűlésen egy másik felolvasás, a Gutmanné, „die allgemeine Volksschule“ról szólt. És a német tanítók élénk vita után, melyben még újabb érveket hoztak fel az egyöntetű, közös népiskola mellett, a felolvasás és a felhozottak alapján egyértelműleg a következő vezérelveket fogadták el: 1. A nemzeti összetartozás érzetét, mely az egyenlő jogok és közös kötelességek tudatán alapul, a nép minden rétegében, a mennyire csak lehet, erősíteni kell. És erre nézve jelen-tékenyen ható eszköznek bizonyul a közös népiskola. 2. Pszichológiai-paedagogiai kívánalmaknak megfelelőleg szervezett, négyosztályu, díjtalan elemi tanfolyam tétessék általános alapul az oktatás minden további ágaira nézve. 3. A gyermekek nevelése, bármely osztályhoz tartozzanak, a közös népiskolában nem szenved hiányt; ellenkezőleg az sokféle kívánalmat kielégít, mit olyan iskolák nem tehetnek, melyek csak bizonyos népességsoport gyermekei számára vannak állítva. 4. A német tanítóságnak a közös népiskolák iránt támadható előítéletek elleni küzdelmet annál kevésbé szabad feladni, mivel ez iskolák, a hol csak hosszabb idő óta léteznek, derekasan beváltak. Az iskolai hatóságokat meg kell keresni, hogy hassanak oda, hogy az ugynevezett előkészítő iskoláktól az állami segély vonassék meg és az előkészítő iskolákat egyáltalán szüntessék meg. Törvénynyé kell tenni azt, hogy minden gyermek tizedik évéig a közös népiskolát látogassa.

Unitárius írók sikere a múlt százban. Múlt évben a korán elhunyt ifjú költőnek, Indali Gyulának emlékét ünnepelve, diszes emléktáblát illesztettek a kolozsvári lakóház falába, hol a költő élete nagy részét töltötte. Indali barátja, Versényi György tartott ez alkalommal emlékbeszédet, mely szép emlékbeszédében Versényi az ő és Indali ifjúkorában szerepelt erdélyi írókról s különösen Kriza, Orbán Balázs és Kővári nagy hatásáról ily elismerőn nyilatkozott:

„Erdély szépségeit Jósika már régen felfedezte és szeretettel rajzolta. Majd Jókai vette bűvös ecsetére s Petőfi szívét is megdobogtatta e külön kis világ. Aztán rendre megjelennek Petőfi varázsos képei a *mi* költőinknél is (t. i. az erdélyi költőknél). Gyulai Pál versét, amelyen „Az alföld“ pendant-jául írt, minden gyermek szavalta. S e szeretetet még öntudatosabbá tették a prózairók. Kőváritól „Erdély földje ritkaságait“ mohó gyönyörűséggel olvastuk, lelkesedtünk rajta. Majd kapóra jött Orbán Balázs nagy munkája „A székelyföld leírása“. Valami szint, zamatot szítt magába mindezekből az erdélyi költészet. Erdély a történeti emlékek megszentelt földje, a mondák és regék tündérvilága. Nemesak vannak hagyományok, de köztudatban vannak s élnek elevenen a szivekben. E szivek új virágzásba borultak, mikor Kriza a Vadrózsákban feltárja a székely néphagyományok kincseit, Kővári „Száz történeti regéjében“ a költészet gazdag forrását nyitja meg s Orbán Balázs „Székelyföldjének“ minden lapján poetikus mondák gyöngyeit szórja el. Olvastuk a felelevenített, forgalomba hozott régi emlékirókat s lelkünk megtermékenyült, képzelmünk szárnyra kelt“.

Unitárius tanulók sikere. A kolozsvári egyetem május 29-én megtartott évzáró ünnepén kihirdették a lefolyt év irodalmi pályázatainak eredményét. A kiosztott 23 díjből 8 jutott az unitárius kollégium volt tanulóinak. Díjat nyertek történelmi munkáért Szentmártoni Kálmán (100 kor.), orvosiért Sárdi Elemér (200 kor.), Gyergyai Árpád és Kappel Izidor (100—100 kor.), politikai műért Rosenfeld Aladár (150 kor.). Ezekon kívül még Aulich Jenő három díjat nyert jogi műveivel 450 korona értékben.

Az indiai nő helyzete. Hogy Indiában a nők oly korán mennek férjhez és hogyha özvegyiségre jutnak, újra férjhez menniük nem szabad — ez és más hindu társadalmi szokások a nyugatiakban azt a nézetet keltették, hogy Indiában a nőknek nagyon alárendelt a helyzete és hogy a családi életben nincs semmi befolyásuk. Ez tényleg nem úgy van. Dr. Ghosh, egy művelt hindu, nem tartja az indiai nőt oly szárnalmas lénynek, a kit annyira le kelljen sajnálni. Az indiai nőnek éppen oly hatalma van, mint testvéreinek Európában. Sőt talán azt lehet mondani, hogy a hindu társadalomban a nő nagyobb hatalmat élvez, mint a milyent a nők Európában élveznek. Mert avagy — kérdi, — a család nem inkább megbomlott-e Nyugaton, mint Keleten? Az európai otthon van-e oly tartós, mint a hindu otthon? Az indiai nő háztartásának — névben és valóságban királynője. Fensőbb-sége nem költött, hanem kétségbevonhatatlan, sérthetetlen igazság. És a mi több, az indiai nő teljesen tudatában van ennek. Nem keresi a „nő szavazatjogát“. Nincs szüksége több hatalomra; mert hatalmából

semmit sem veszített. A család bomlásával a nyugati nő sokat veszített hatalmából és ezért keresi „a nő jogait“. E tárgy, úgy véli dr. Ghosh, érdemes arra, hogy az összehasonlító sociológisták azzal foglalkozzanak. És valóban az.

Szász Gerő †. Két évi szenvedés után hetvenhárom éves korában nyugalomra tért, a kolozsvári ref. egyházközségnek első papja, Szász Domokos és dr. Kovács Ödönnek az erdélyi ref. egyházkerületben méltó kortársa. Mint jeles szónok és író disze volt egyházának, hol egy időben esperességet és főjegyzőséget is viselt. Több évig szerkesztője volt az Erdélyi Prot. Közlönynek, melybe számos cikket irt. Adott ki egy pár kötet Prédikátori Tárt s beszédeiből ebben jelent meg egy néhány. Azonkívül irt két kötet költeményt, melyekkel mint költő is nevet szerzett. Magatartásában kálvinista, theologiai álláspontjában zwinglianus volt. Porait Ördögkereszturra szállították, szülőföldjén helyezték nyugalomra.

Gyászhirek: *Szigethy Cs. Miklós* honvédezredes, szucsági birtokos, egyh. főtanácsi tag május 13-án 80 éves korában Szucságon elhunyt. Betegség nem előzte meg halálát, mintha csatatéren esett volna el, pár percznyi rosszullet után lehanyatlott. A derék hazafi emlékének a fennebb közölt memoire-ral adózunk. Elvesztését mindenek felett fia Szigethy Cs. Miklós és leánya Szigethy Izabella, a Zaturczky és Székely (ó-tordai) rokon családok gyászolják. — *Szász Ferencz* kolozsborsai gazdatiszt, a kidei egyh.-község gonduoka 52 éves korában megszűnt élni. Neje D. Nagy Amália és gyermekei siratják a jó férj és atya korai elhunytát és gyászolja a kidei egyházközség, melynek buzgó gondnoka volt, melyért sokat tett, sokat áldozott. — Pálffy Dénes p.-szt-miklósi gazdatisztet és nejét sz. Kovács Bertát szomorú vesztesség érte *Kovács Miklós* Kolozsvár városi alszámvevő, szolgálaton kívüli m. kir. honvéd főhadnagy 38. évében bekövetkezett halálában. — *Kissolymosi Simó Benedek* iszlói birtokos 58 éves korában más létre költözött. Két fiat hagyott hátra, Simó Albert és Simó Benedeket.

ARANYKÖNYV.

Adakozás a kolozsvári egyházközség templom-tornya újraépítésére.

(I -IV. közlemény.)

Magyarországi Unitárius Egyház	500	korona
Sepsikőrispataki Bedő Dániel	200	„
Széplaki báró Petrichevich Horváth Kálmán	200	„
Kilyéni dr. Ferencz József	20	„
Vécei Sámuel és Farkas Vilmos	200	„
Sepsi-szentiványi Szentiványi Gyula	52	„
Ó-tordai Székely Miklós	20	„
Magyarországi Unitárius Egyház (2-szor) .	1000	„
Dr. Jéger Kálmánné, Hilibi Haller Irma . .	20	„
Fekete Gyula	100	„

Összesen: 2312 korona.

Szolgáljanak e nemes adományok buzdításul a további adakozásra, hogy az egyházközség hatezerkétszáznyolcvannégy korona költségen temploma tornyát újra építhesse, a mi mindnyájunknak óhaja. Ez adományokért a leghálásabb köszönet!

Az egyházközség előljárósága nevében:

Kolozsvárt, 1904. jún. 20.

PÉTERFI DÉNES,
unitárius pap.

A Székelyudvarhelyen építendő unitárius templom javára tett kegyes adakozások:

(VIII. Közlemény.)

Az udvarhelymegyei takarékpénztár 200 korona (2-ik adomány).

Kádár Lajosné és ifj. László Ferenczné gyűjtő-ívén Gyepesben adakoztak: Kádár Lajosné, ifj. László Ferenczné, Nagy Sándorné, özv. Benedek

Jánosné, ifj. alsó Benedek Mózesné 1—1 kor. Demeter Ferenczné, Benedek Ferenczné, legifj. Szász Mózesné, Czírják Istvánné, Benedek Dénesné, Beke Ferenczné, ifj. Szász Mózesné 40—40 fill., legifj. Benedek Mózesné Lőrincz, ifj. László Sándorné, Benedek Lászlóné, Szász Ferenczné 30—30 fill. Felső Cseke Jánosné, Tódor Ferenczné, felső Csiki Istvánné, ifj. Benedek Józsefné, Czérják Ferencz, id. Cseke Ferenczné, ifj. Benedek Jánoskáné, Benedek Regina, Benedek Domokosné, Benedek Józsefné Lőrincz, köz. Benedek Andrásné, Gidáli Izsákné, ifj. Demeter Mihályné, László Domokosné, Deák Mózesné, Demeter Péterné, Zoltán Istvánné, id. Gál Mózesné, id. Gál Józsefné, ifj. Szász Andrásné, ifj. Gál Mózesné, László Mihályné, ifj. Dombi Mózesné, Dombi Ferencz, Gál Andrásné, Moj Jánosné, ifj. Demeter Andrásné, ifj. Benedek Jánosné, Moj Mihályné, Uzoni Jánosné, Moj Jánosné, ifj. Benedek Domokosné Lőrincz 20—20 fill. Cseke Jánosné alsó, Kádár Iboyka 12—12 fill. ifj. Gál Jánosné, Fodor Samuné, Benedek Áronné, Ilyés Mihályné, Polgár Miklósné, Dimény Józsefné, id. Gál Péterné, Gál Dénesné, Gál Mihályné, ifj. Gál Jánosné, Benedek Mártonné, Fodor Józsefné, ifj. Benedek Józsefné Iör., köz. Gál Péterné, Béla Mihály, özv. Zoltán Ferenczné 10—10 fill., id. Benedek Józsefné, Birki Jánosné, Nagy Ferenczné 8—8 fill., László Mózesné, felső Cseke Mózesné, id. Szász János 6—6 fill., Vas Jánosné 4 fillér. Együtt 18 korona.

Dombi Jánosné, Győrfi Istvánné, Pap Mózesné, ifj. Kovács Józsefné, Dombi Sándorné és Bence Lajosné együttes gyűjtése folytán adakoztak Homoródszentmártonban :

a) pénzben: Mózes Hermin k. a. 2 kor., Győrfi Istvánné 1 kor. 2 fill., Dombi Jánosné, Hegyi Péterné, ifj. Godra Mihályné, özv. Kádár Ferenczné, Gergely Mózesné, ifj. Rebeka Sándorné, Pap Mózesné, Incze Sándor, Farkas Mózesné, Szabó Mózesné, Szentkovics Manó, özv. Szabó Mihályné, özv. Elekes Istvánné Szabó Mária 1—1 kor. Özv. Béres Andrásné, Orbán Jánosné, Jakab Mihályné, Asztalos Lajosné, Kis Józsefné, id. Szász Istvánné 60—60 fill. Barra Sándor, id. Dombi Istvánné 50—50 fill. Póké Istvánné, Antal János, Abrudán Mihály, Petrongénár György, id. Kádár Péterné, Ilonka Sándorné, Beke Andrásné, Beke Péterné, György Ferencz, Beke Józsefné, Kádár Lőrincz, Tibáld Lajosné, Koleza Istvánné 40—40 fill. Dombi Mózesné s. 38 fillér. László Károlyné, özv. Dombi Mózesné 30—30 fill. Ilonka Jánosné 24 fillér. Özvegy Gábris Istvánné, Kovács Lajosné, ifj. Kádár Péterné, Simén Mózesné, Kádár Sándorné, if. Kádár Péterné, Deák Andrásné, özv. Máté Józsefné, Tamás Elekné, Beke Jánosné, Nagy Györgyné, özv. Ugron Ádámné, özv. Lukácsfi Sándorné, Beke Ferenczné, Kis Andrásné 20—20 fill. Gábris Istvánné, Vitéz Mihályné, Kerekes Andrásné, Burján Domokos, Kádár István, Dombi Péterné, özvegy Pap Sámuelné, Baradics Mártonné 10—10 fillér. Kisgyörgy Ilonka, Baló Mózesné, Beke Ferenczné, Kerekes Istvánné, F. 8—8 fillér.

b) gabonában: ifj. Beke Mihályné, ifj. Dombi Ferenczné, Dombi Gyuláné, Dombi Pálné, id. Dombi Ferenczné, Kovács Ferenczné 1 kor. 28 fill.—1 kor. 28 fill. Dombi Mózesné, Molnár Istvánné, Szabó Ferenczné, Godra Györgyné, ifj. Kovács Andrásné, ifj. Szász Istvánné 80—80 fill. Id. Dombi Péterné, ifj. Szász József 75—75 fill. Széki Istvánné, Pap Istvánné,

Derzsi Mihályné, ifj. Simén Ferenczné, Blága Ferenczné, Kerekes Ferenczné, cs. Jakab Józsefné, Kerekes Istvánné, Szabó Mózesné, Szász Mózes, özv. Szabó Istvánné 64—64 fill. Nágó Mihályné, Pál Lajosné, Sós Dánielné, ifj. Simén Istvánné 60—60 fill. Gábris Ferenczné, özv. Simén Mihályné, id. Kádár Ferenczné, ifj. Kádár Mózesné, György Lászlóné, id. Beke Sándor, Ilyés Miklósné, id. Beke Andrásné, Opra Istvánné 48—48 fill. Baló Józsefné, Beke Istvánné, Balázs Sándorné 45—45 fill. Özv. Dombi Jánosné, Beke Jánosné, Nágó Istvánné, Kerekes Istvánné, özv. Pap Áronné, Kolésa Jánosné, Pintyó Józsefné, id. Godra Mihályné, id. Simén István, Pap Jánosné, Csala Ferenczné, Blága Istvánné, Nágó Mihályné, Németi Istvánné, ifj. Kerekes Sándorné cs. Simén Mihályné, Jakab Ferenczné, Pintyó Andrásné, Dombi Ferenczné, Kerekes Mihályné, Szász Pálné, Dombi Istvánné, Pál Beke István, Ferkó Beke Jánosné, ifj. Beke Ferenczné, Rácz Istvánné 32—32 fill. Özv. Dombi Sándorné, Csedő Mihályné, Pintyó Péterné, Beke Mózesné, Beke Ferenczné 30—30 fill. Bencze Ferenczné, Bencze Lajosné, Csala Istvánné, Opra Jánosné, Molnár Jánosné, id. Kovács Józsefné, Beke Sándor m., Beke Mihályné, Geléd Istvánné, Vas Ferenczné, Kerekes Péterné, Nágó Istvánné, Geléd Mózesné, Kádár Gergelyné, Foris Ferenczné, Balázs Aronné, id. Kerekes Sándorné, cs. Bedő Józsefné, Beke Ferenczné, Beke Mózesné, Gál Mihályné, Bene Istvánné, Kis Józsefné, Siló Dénesné, Szabó Lajosné, Jancsika Jánosné, ifj. Jancsika Jánosné, Nágó Andrásné, Daradics Mártonné, Beke Jánosné, Csala Istvánné, Csala Jánosné 16—16 fill. Özv. Szabó Ferenczné, Beke Istvánné, Opra Ferenczné, Kádár Istvánné, Orbán Mihályné, Godra Ferenczné, Bálint Mari 15—15 fill. Özv. Nagy Péterné 8 fill. értéket. Együtt 68 korona 36 fillér.

Pálffy Ferenczné gyűjtése folytán adakoztak Lokodban: a) pénzben: özv. Deák Istvánné 4 kor. Pálffy Ferenczné 3 kor. Vida Gézané, Balázi Sándorné, ifj. Sós Ferenczné, köz. Sándor Jánosné, Vas Sándorné, ifj. Sándor Ferenczné, Deák Lajosné 1—1 kor. Jakab Lajosné 80 fill. Jakab Mózesné 60 fill. Lata Istvánné, ifj. Bencze Mózesné, Balázs Klára, Schwarcz Izsákné 50—50 fill. Özv. Máté Aronné, Abrogán Julia 40—40 fill. Özv. Czerják Véri, Bálint Rebeka, özv. Csoma Rákhel, jánosfalvi Sándor Dénesné, Gergely Ferenczné, ifj. Sándor Józsefné, Pál Jánosné 20—20 fill. Pál Mózesné 10 fill. b) gabonában: id. Sándor Lajosné 1·30 kor. Lata Jánosné, özv. Vas Sándorné, ifj. Balázs Andrásné 1·20—1·20 kor. György Jánosné 1·04 kor. György Istvánné 91 fill. Sándor Istvánné 90 fill. Sándor Mihályné 75 fill. Özvegy György Istvánné, köz. Balázs Mózesné 65—65 fill. Ifj. Balázs Mózesné. Sándor Gergelyné, Kádár Istvánné, Sándor Mózesné 52—52 fillér. Sata Andrásné, Sándor Juliánna 38—38 fill. S. Sándor Rebeka, ifj. Balázi Sándorné, Orbán Zsuzsánna, özv. Balázs Ferenczné, Sándor Ignáczné, Bella Mózesné, Bella Sándorné, Sándor Ábelné 26—26 fill. Kupás Józsefné 13 fill. Molnár Zsigmondné, Balázs Sándorné 12—12 fillér értéket. Együtt 35 korona 06 fillér.

Tibáld Józsefné és Nagy Benedek Andrásné gyűjtő ivén adakoztak H.-Ujfaluban a) pénzben: Tibáld Józsefné 2 kor. Pálfi Andrásné 1 kor. Birtalan Jánosné 40 fill. Vas Elekné, Birtalan Rebeka 20—20 fill. b) gabonában: Nagy Benedek Andrásné, felső Benedek Istvánné, Sikó Andrásné, Sikó Elekné, Birtalan Albertné, Benedek Józsefné, bíró, Barta Péterné, Soós Elekné 1—1 kor. Cseke Józsefné, Dakó Ferenczné 75—75 fill. Albert Ferenczné, Krespi Károlyné 60—60 fill. Fekete Mihályné, Sikó Lajosné, Soós Dánielné, Egyed Józsefné 50—50 fill. Benedek Józsefné belső, felső Benedek Andrásné, Balog Istvánné, Cseke Andrásné, ifj. felső Benedek Andrásné,

Albert Domokosné, Albert Mihályné, Godra Istvánné, Dakó Jánosné, Máté Rózsi, Takó Imréné, Benedek Istvánné, Birtalan Domokosné, Varga Józsefné, Albert Lajosné 38—38 fill. Dakó Andrásné, Birtalan Dénesné, Pálfi János, Bogdán Györgyné, Birtalan Zsigáné, belső Benedek Andrásné, Nagó Dakó Andrásné, Benedek Albertné, Benedek Andrásné, Birtalan Mihályné, László Józsefné, Balog Juliska, Birtalan Andrásné, Elekes Ferenczné, János Istvánné, Dakó Istvánné, Benedek Jánosné 26—26 fill. Özv. Dakó Andrásné, Albert Andrásné, Egyed Gergelyné, Godri Jánosné 13—13 fillér értéket. Együtt 25 korona 90 fillér.

Az I—VII. közlemény összege..... 5416 kor. 15 fillér

E közlemény összege ..... 347 kor. 32 fillér

Összesen... 5763 kor. 47 fillér.

Ugy a szives gyűjtők, mint a kegyes adakozók fogadják hálás köszönetünket.

Székelyudvarhely, 1904. június 4-én

DEÁK LAJOS,
gondnok.

BARABÁS ANDRÁS,
pénztárnok.

VÁRI ALBERT,
lelkész.

Pünkösti ajándék a h.-jánosfalvi egyh.-községben. Özv. László Mózesné, szül. László Zsuzsánna, homoródjánosfalvi lakós, a homoródjánosfalvi unitárius egyházközségnek — a közelebből elmúlt pünkösti ünnep alkalmából — egy díszes szószéktakarót ajándékozott 25, huszonöt korona értékben.

A nemes cselekedet magamagát dicséri. De vajha e nemes cselekedet értékében az által is nyerne, hogy másoknak is buzdításul szolgálna hasonló áldozat-készségre.

Fogadja a nemes szívű adakozó, e helyen is, az egyházközség hálás köszönetét.

Homoródjánosfalván, 1904. június 2.

IFJ. KELEMEN MÓZES,
gondnok.

ÜRMÖSI KÁROLY,
lelkész.